

Tefsir Araştırmaları Dergisi

Nisan / 2017, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 73-120

TEFSİRİN TEMEL BİR İLKESİ OLARAK SİYAKA RİAYET

-ELMALILI TEFSİRİ ÖRNEĞİ-

Prof. Dr. Mustafa Ünver*

Özet

Siyak, Kur'ân'ı anlama ve tefsir etme metodolojisi içinde önemli yer tutan bir konudur. İsabetsiz anlama ve yorumlar çoğunlukla siyak ilkesine riayet etmemekten kaynaklanmaktadır. Siyak konusunu merhum müfessir Elmalılı Muahmmmed Hamdi Yazır'ın da içinde bulunduğu klasik ulema siyak ve münasebet kavramlarıyla karşılaşmışlardır. Daha çok siyakla anlama meselelerini, münasebetle ise i'caz, belagat ve fesahat konularını kastetmişlerdir.

Türkçe yazılan eserlerde siyak konusunu ifade etmek üzere çoğunlukla siyak sibaş şeklinde ikili kelime kullanılmaktadır. Ancak bir ifadenin hangi tarafının siyak, hangi tarafının sibaş olduğu konusunda ciddi sayılabilecek karışıklıklar söz konusudur. Bu karışıklıklar maalesef sözlük ve tefsirlerde bile yer alabilmektedir. Bu karışıklığın yaşandığı kaynaklardan birisi de Elmalılı tefsiridir. Bu yüzden özgün şekline de uygun olması hasebiyle sadece siyak kavramının kullanılması önerilmektedir.

Elmalılı merhum, tefsirinde siyak kelimesini 225 defa kullanmış ve bu kriteri bir usul maddesi olarak çalıştırmış bir müfessirdir. Bu çalışmada onbeşe yakın madde halinde sistematik hale getirmeye çalıştığımız bir plan dahilinde Elmalılı tefsirinde siyak alanı yoğun olarak istihdam edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elmalılı, Hak Dini Kur'ân Dili, Siyak, Bağlam, Tefsir Usulü, Tefsir.

Elmalılı's Qur'anic Exegesis in Terms of Siyaq (Context)

Abstract

Siyaq is essential to the methodology of the comprehension and interpretation of the Quran. Saying that, the irrelevant apprehension and reviews do generally arise from the non-compliance of the principle of siyaq. Context and ties are two different terminologies the scholars including the last Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır have come across as they concentrated more on the subject of context. Siyaq implied the issue of understanding, whereas the adequacy referred more to the areas corresponding to the miracle, rhetoric and eloquence.

In the artifacts written in Turkish, double terminology siyaq and sibaş are broadly used to describe context. However, the use of these terms on whether they correspondent to which is subject to severe confusion. Moreover, such confusion may be found even in the dictionaries, and yet, in the exegesis, including the Elmalılı's. It may therefore be advisable only to use the word siyaq, as is suitable also to its original form.

In his exegesis, the Last Elmalılı had used the word siyaq 225 times and ran this criterion as a procedural substance. Throughout the study, we have attempted to gather the subject of siyaq approximately through 15 items sorted out of the Elmalılı's exegesis.

Key Words: Elmalılı, Hak Dini Kur'ân Dili, Siyaq, Context, the Method of Exegesis

* Diyanet İşleri Başkanlığı

Giriş

İnsanın dünya üzerindeki serüveninde en önemli rehberi ve yol göstericisi olan Kur'ân-ı Kerim'in doğru anlaşılıp yorumlanması, insan için hayati değerinde bir çalışmadır. Her kitabı anlamanın bir usûlü olduğu gibi Kur'ân'ı anlamanın da bir usûlü vardır. Nitekim riayet edildiği takdirde Kur'ân'ın doğru anlaşılıp yorumlanmasını sağlayan usullerden birisi de siyak ilkesidir. Kur'ânî ifadeler daha sağlıklı olarak ancak siyakları içinde anlaşılıp yorumlanabilir. Yine bu sayede Kur'ân'ın kaynak ve içeriği hakkında ortaya çıkabilecek çeşitli mesnetsiz ve yersiz vehim, zan ve algılar da hükümünü yitirir.¹

Binaenaleyh bu çalışma öncelikle Kur'ân'ın doğru anlaşılıp yorumlanması etrafında siyakın ihmal edilmesi sonucunda ortaya çıkan bazı yapısal problemlerin ve çözüm yollarının tespitini yapmaya çalışacak, ardından da aynı usul dairesinde Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirini incelemeye çalışacaktır.

Zira bu konuda Elmalılı (1942) tefsirinin siyak konusunda iyi bir örnek olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Elmalılı Hamdi Yazır "Kur'ân'ın metninde çakılıp kalmadan, ama metinle hem ayet çerçevesinde hem de Kur'ân bütünlüğü çerçevesinde sıkı sıkıya bağlı bir biçimde vahyi, tabi olduğu insan türünün bir üyesi olarak kendisiyle ve gerçek hayatla bütünleştiren bir anlayışı sergilemektedir."²

Bu mutemet tefsirden yapacağımız tüm iktibasların orijinal dilinden olmasına riayet edeceğiz.³ Zira bu yaklaşımın özellikle de İlahiyat Fakültesi öğrencilerimizin sadeleştirme kolaylığına gitmek yerine milletimizin ve âlimlerimizin, çok değil bundan yaklaşık yarım asır önce konuşup yazdıkları estetik ve edebi dile âşına olmalarına katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Dilin kültürün evi olduğu düşüncesinden hareketle hiç olmazsa ülkemizin manevi rehberlerinin Elmalılı merhumun da büyük bir vukûfiyetle kullandığı bu dile vâkıf olmalarının önemine inanmaktayız.

¹ Bkz. Mustafa Ünver, *Kur'ân'ı Anlamada Siyakın Rolü*, Sidre Yay., Ankara 1996.

² Halis Albayrak, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXIV, 1993, s. 158.

³ Elmalılı tefsirinin özgün dilinden yaptığımız alıntılarda herhangi bir müdahalede bulunmamak için mümkün ve gerekli olan imlâ tashihlerine girişmedik.

1. Kur'ân'ı Anlama Etrafında Çıkan Siyak Yönlü Bazı Yapısal Problemler

Kur'ân; tarihi, ortamı, yorumu ve yorum sistematığı hakkında yeterli donanıma sahip olmayan sıradan bir okuyucuya veya tahlilciye sistemsiz ve karışık görünebilmekte ve birbirine zıt unsurları ihtiva ettiği zannını uyandırabilmektedir.⁴

Kur'ân kültürüne yabancı olan bir kişi, onunla ilk karşılaştığında bölümlere ve kısımlara ayrılmamış, farklı konuların farklı şekilde ele alınmış ve hayatın farklı yönleri ile ilgili emirlerin düzenli bir şekilde verilmemiş olduğunu görünce bir miktar şaşkınlık yaşayabilmektedir.⁵ Hatta bu durum, başta bazı müsteşrikler olmak üzere birtakım kimseleri Kur'ân hakkında şüphe duymaya, onda kusur ve eksiklik aramaya sevk edebilmektedir. Örneğin Hollandalı R.P.A. Dozy ve İngiliz Th. Carlyle bu durumun Kur'ân için bir eksiklik ve kusur olduğunu açıkça iddia etmektedirler.⁶

Kur'ân'ın yukarıda bahsedilen vasıflara sahip günümüz insanının akademik ve gündelik literatürde alışık olmadığı bir iç yapıya sahip olduğunu kabul etmek gerekir. Bu tespiti insanın etrafında bilinçli ya da bilinçsiz şekilde görmeye alıştığı bir yapının zamanla kendinden ayrılmaz hale dönüştüğü ve farklı yapılara doğal bir refleksle genellikle karşıtlık duyduğu psikoza da ilave edilmelidir.⁷

Öte yandan Kur'ân'ın salt entelektüel veya gündelik saiklerle ortaya çıkmış bir akademik eser veya bir edebiyat ürünü olmadığı tespit edilmelidir. İlâhî makamdan gelmiş ve Hz. Peygamber'e (sas) durumların ve olayların gerektirmesi de dikkate alınarak yirmi üç yıllık bir zaman diliminde parça parça vahyedilmiş olan Kur'ân'ın günümüzdeki anlamda akademik türdeki telif eserlerden veya mesela bir roman tarzından farklı bir iç yapı ve sistematığe sahip olması doğal karşılanmalıdır.⁸

⁴ Mesela bkz. Ali İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasındaki İslam*, çev. Salih Şaban, İstanbul 1987, s. 22; Muhammed Abdullah Draz, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Salih Akdemir, Ankara 1983, s. 119-120; Ünver, *Kur'ân'ı Anlamada Siyakin Rolü*, s. 16.

⁵ Ebu'l-Alâ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanı vd., 2. Baskı, İstanbul 1991, c. I, s. 15; Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul 1992, s. 155; Muhammed Arkoun, "Kur'ân'ı Nasıl Okumalı", çev. A. Zeki Ünal, *İslami Araştırmalar*, c. 7, S. 3-4, 1994, s. 247; Said Havva, *Allah Resulü Hz. Muhammed (S.A.V)*, çev. Halil Güneç, Ankara 1979, s. 268.

⁶ Bkz. Muhammed Ferid Vecdi, *el-Mushafu'l-Müfesser*, thk. İbrahim Ali Salim, Kahire, trz, s. 94 (mukaddime); Muhammed Mahmud Hicâzî, *el-Vahdetu'l-Mevdû'yye fi'l-Kur'ân*, Kahira 1390/1970, s. 14-15; Buna benzer oryantalistik suçlamalar için ayrıca bkz. Rudi Paret, *Kur'ân Üzerine Makaleler*, der. ve çev. Ömer Özsoy, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1995, s. 99; Selahattin Sönmezsoy, *Kur'ân ve Oryantalistler*, Fecr Yay., Ankara 1998, s. 107-111.

⁷ Bkz. Mevlüt Güngör, "Tefsirde Konulu Tefsir Metodu", *İslami Araştırmalar*, c. II, S. 7, Mayıs 1988, s. 51; Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, s. 155.

⁸ Bkz. Furkan, 25/32 ; Ayrıca bkz. Fazlur Rahman, "Kur'ân'ı Yorumlama", çev. Osman Taştan, *İslami Araştırmalar*, S. 5, Ekim 1987, s. 100.

Kur'ân'da belli bir konunun ele alınıp bitirildiği ana bölümlere, altında alt ve yan başlıklara yer verildiği görülmez. Yine Kur'ân, diğer kitapların aksine ele aldığı konuları ve ulaşmak istediği amaçları liste halinde de sunmaz. Açıklama, üslûp ve usûlü genelde bilinen kitaplara benzemez ve her hangi bir kitap düzenini takip etmez.⁹

Kur'ân'ın bu ve benzer yapısal ayırımından dolayı okuyucu, sıradan bir kitap beklentisiyle Kur'ân'a yöneldiğinde onun olayları sunuş ve anlatış üslûbu karşısında şaşkınlığa düşebilmektedir. Kur'ân'ın bir çok yerinde arka-plan tasvir edilmediği ve pasajın özel nüzul sebebi olan durum ve olaylara değinilmediği için sıradan bir okuyucu orada veya burada bir takım manalar keşfetse bile vermek istediği mesajdan tam olarak yararlanamayabilir. Bu tür kimseler ilahî kelamın eşsiz ve ayırıcı özelliklerini bilmedikleri için, Kur'ân'ın tüm sayfalarının birbirine benzer konulardan oluştuğunu düşünmekte ve bunu anlama ve anlamlandırmada zorluk çekmektedirler. Bu doğrultuda bazen anlamı çok açık âyetler bile, sözü edilen yaklaşımları içerisinde onlara anlamsız görünebilmektedir.¹⁰

Öncelikle tespit edilmelidir ki Kur'ân'ın ele aldığı ve doğrudan hitap ettiği varlık insandır. Gayesi de konusuna uygun olarak, insana, onu kurtuluşa veya helake götüren yolları açıklamaktır.¹¹

Başka bir deyişle hedefi, beşeri karanlıklardan nura çıkarmak¹² olan Kur'ân'da itikâdî meselelerin, ahlâkî prensiplerin, hukukî ilkelerin, ibâdet esaslarının, bunlarla ilgili hüküm, uyarı, teşvik ve tenkitlerin, tarihî kıssaların, tabiat ve kâinat ile ilgili bilgilerin peşpeşe geldiği, bunların zaman zaman çeşitli üsluplarla tekrar edildiği bir yerde, belli bir konunun muayyen bir yönü aydınlatılmışken başka bir yerde aynı konunun değişik bir tarafına temas edildiği görülür.¹³ Bütün bu işlenen konular eşsiz bir ahenk içinde sunulur.

Böylece Bakıllânî'nin (403 / 1013) sözü gerçek olur ve Kur'ân'da devamlı sûrette peş peşe tazelenen güzellikler meydana gelir.¹⁴ Aynı konu farklı şekillerde

⁹ Bkz. Güngör, "Tefsirde Konulu Tefsir Metodu", s. 51.

¹⁰ Bkz. Mevdudi, *Tefhîm*, I, 16-17 ; *Kur'ân'ı Nasıl Anlayalım*, çev. Bekir Karlığa, 6. Baskı, İstanbul 1991, s. 19-20 vd.; Ayrıca bkz, Tayyib en-Neccâr, "Lâ Teâruda fi Ayâti'l-Kitâbi'l-Kerim", *Mecelletü'l-Ezher*, c. XXI, cüz: 3, 1369/1949, s. 218.

¹¹ Meselâ bkz. Nahl, 16/ 89 ; Ayrıca bkz. Ferid Vecdi, *el-Mushafu'l-Müfesser*, s. 95 (mukaddime); Mevdudi, *Tefhim*, I, 19; Abdullah Muhammed Şehhâte, *Ehdâfu Külli Sûra ve Makâsıduhâ fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mısır 1986, c. I, s. 6.

¹² İbrâhim, 14/ 1.

¹³ Güngör, "Tefsirde Konulu Tefsir Metodu", s. 51. Ayrıca bkz. Hûlî, *Tefsir ve Tefsirde Edebi Tefsir Metodu*, s. 107-108.

¹⁴ Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, çev. Suat Yıldırım, Ankara 1985, s. 163-364.

tekrar edilir ve görünürde hiç ilgisi olmayan bir konu diğerini takip eder. Bazen görünürde bir sebep yokken bir konunun ortasında başka bir konunun anlatılmasına yer verilir. Konuşmacı, hitaplar ve hitabın yönü bazı durumlarda değişir. Tarihsel olaylar anlatılır fakat anlatım, tarih kitaplarındaki gibi değildir. Felsefe ve metafizik meseleler bu konulardaki ders kitaplarından çok farklı bir şekilde ele alınır. İnsandan ve evrenden, tabiat bilimlerinden farklı bir dille bahsedilir. Aynı şekilde kültürel, politik, sosyal ve ekonomik problemleri çözmede kendi metodunu izler; kanunları ve prensipleri sosyologlardan ve hukukçulardan farklı bir şekilde ele alır. Ahlak, bu alanda yazılan eserlerden farklı bir yolla öğretilir.¹⁵

Üstelik bu konular bazı siyak çerçevelerinde adeta müstakil olarak ele alınmış görünümü verseler de her siyak çerçevesi yine de Kur'ân'ın diğer pasajlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak irtibatlıdır. Çünkü, değil bir âyet gurubu, bazen bir terkip bile birkaç hedefi birden gözetebilmektedir. Bundan dolayı Kur'ân'ın bir biriminin sadece bir konuya münhasır kılınması çoğunlukla mümkün olmaz. Bütün parçalar buldukları mânâ çerçevelerinde üzerlerine düşeni yaparken, Kur'ân manzumesi içindeki diğer birimlerle olan ilişkilerini de sürdürür. Dolayısıyla Kur'ân'ın deyiş yerindeyse her bir dişlisi tıkr tıkr işler ve mükemmel bir bütünü oluşturur.¹⁶

Kur'ân'ın alelade bir okuyucuya veya tahlilciye sistemsiz görüldüğünü ve zıt unsurları bir araya getirdiği zannını uyandırdığını söyleyenler, onun yukarıda sözünü ettiğimiz özelliklerini bilmediklerinden bu yanılgıya düşmektedirler. Ama onlar bu yanılgılarında bilhassa Kur'ân'ın şu yönünü dikkate almamaktadırlar:

Kur'ân masa başında oturularak telif edilmiş bir kitap olmadığı gibi salt bir felsefe, tarih, hukuk veya coğrafya kitabı da değildir. Hayatın içinde birbirleriyle de son derece sıkı ilişkilere sahip ne kadar renk varsa, Kur'ân-ı Kerim de böyledir. Çünkü hayatın tam da kendisidir. Ayrıca Kur'ân'a hakim olan, beşerî yazım ve telif kaideleri değildir. Kur'ân olayların ve problemlerin akışına göre yirmi küsur yıl boyunca peyderpey indirilmiş bir vahiydir. Hem zaten bu kitap beşerin yazım

¹⁵ Ferid Vecdi, *el-Mushafu'l-Müeyesser*, 94 (mukaddime); Mevdudi, *Tefhim*, I, s. 15-16; Abdu'l-Müteâl Saîdî, "Teşâbuhu Makâsidi'l-Kur'ân", *Mecelletü'l-Ezher*, c. XX, cüz: 1, 1368/1948, s. 67.

¹⁶ Ayrıca bkz. Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, s. 155 ; M. Ali Baltaş, *İlk Mesajlar*, Peyam Yay., Ankara, trz., s. 14.

kurallarına göre ortaya konmuş olsaydı semavî bir kitap değil, beşerî bir kitap olurdu.¹⁷

Tam da burada Bosna'nın bilge kralı rahmetli Aliya İzzetbegoviç'in şu sözlerini çok kıymetli buluyoruz:

“Kur’ân, edebiyat değil hayattır. Dolayısıyla ona, bir düşünce tarzı değil, bir yaşama tarzı olarak bakmaya başlanır başlanmaz güçlük ortadan kalkar ve bu yanlış intibalar da değerini kaybeder. Kur’ân’ın yegâne tefsiri hayat olabilir ve bildiğimiz gibi Hz.Muhammed’in hayatı tam buydu. İslam’ın öğretisi Kur’ân, yazılı şeklinden anlaşılmaz ve mütenakız görülebilir...”¹⁸

Şu halde Kur’ân’a bir teori bir felsefe kitabı olarak değil de, bir hayat kitabı, hayatla yoğrulmuş ve onun içinden çıkmış, günlük hadiselerle ufuklar ötesinin ilişkisinden doğmuş bir kitap gözüyle bakmak ve böyle yaklaşmak lazımdır. Bu başarıldığından tüm yapay ve sözde problemler kaybolacak; yerine daha sağlıklı, net, doğru anlama ve yorumlama süreci başlayacak ve bir o kadar da Kur’ân’ın fesahat ve belagat inceliklerini açan çok zevkli bir süreç başlayacaktır.

Aslında, “bütün faziletlerin, yani mükemmelliğin her çeşidinin en ileri derecelerinin kendisinde bulunduğu bir kelâm”¹⁹ olan Kur’ân’da -kaynağı gözönüne alındığında- en küçük bir ihtilaf ve çelişkinin olmaması gerektiği de gayet doğal karşılanmalıdır.²⁰

Örneğin Kur’ân’ın ilk sûresi olan, her müslümanın günde en az yirmi defa okuduğu ve Elmalılı'nın “Basit birkaç cümle gibi görünen Fatiha, hılkatin, hâlıkın, mahlûkun bütün serairini toplayan bir kanunu küldür.”²¹ diye tasvir ettiği Fâtiha sûresi incelendiği zaman da tüm Kur’ân’da yer alan beş temel konuya şu âyetleriyle icmâlen işaret edildiği görülmektedir:²²

1. “Hamd, o rabbiâlemîn” âyeti, tevhide,
2. “O din gününün maliki Allâh’ın” âyeti, mükâfat ve cezaya,
3. “Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti” âyeti, ibâdete,

¹⁷ Bkz. Ferid Vecdi, *el-Mushafu'l-Müeyesser*, s. 94 (mukaddime) ; Hicâzî, *el-Vahdetu'l-Mevdû'yye*, s. 14-15 ; Abdulazîz Çavîş, “Âyetlerin Yekdiğerine Olan Münasebet ve İrtibatı”, çev. Mehmed Şevket, *Sebilürreşâd*, c. XIV, S. 348, 1333, s. 73.

¹⁸ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasındaki İslam*, s. 22.

¹⁹ Draz, *En Mühim Mesaj Kur’ân*, s. 158.

²⁰ Nisâ, 47/82.

²¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşr., İstanbul 1983, c. I, s. 53.

²² Çalışmamız boyunca vereceğimiz tüm âyet meallerinde hürmeten ve teberrüken Elmalılı merhumun orijinal metnini kullanacağız.

4. “Hidayet eyle bizi doğru yola” âyeti, dünya ve ahiret saadetine kavuşmak için izlenmesi gereken hayat sistemine,

5. “O kendilerine in'am ettiğin mes'utların yoluna, ne o gadap olunanların ne de sapkınların” âyeti de, geçmişte ilâhî irâdeye uygun olarak yaşamış kimseler ile ilâhî yasaları çiğnemiş kimselerin durumlarına işaret etmektedir.²³

Görüldüğü gibi Kur'ân, hiçbir tertip ve düzenin hakim olmadığı bir kitap asla değildir. Hattâ bu durumuyla, adından da anlaşıldığı gibi Fâtiha sûresi Kur'ân'ın bir girişi ve özeti konumundadır. Kur'ân'ın eşsiz bir iç yapıya ve donanıma sahip olduğu bu kez de Elmalılı merhumun ifadeleriyle söylenecek olursa “diğer süveri Kur'ân ile münasebeti ise Fatiha; Ümmü'l-Kur'ân, Ümmü'l-kitab esas isimlerinin delalet ettiği veçhile hepsinin cezri aslîsi ve mümessili küllîsi olmasıdır... Hulasa; sanki besmele bir taç, Kur'ân bir vücudi ekmel, Fatiha onun başı, el-hamdü lillah bu baştaki sima, rahmet ve hidayet bu simanın göz bebekleri, Dünya ve Ahiret menazırı, ubudiyet ve istiane lisanı, tevhidi ilâhî ruhudur. O suretle ki bütün ledünniyatı vücut onun lebi beyanından sünuh ederken o taçtan, o simadan, o gamzelerden de onun ruhu okunur. O sima simai Muhammedî, o vücut tecellii ilahîdir. Kelâm kelâmullah, mübelliğ resulullah...”²⁴

Kur'ân birimleri arasındaki siyak bağlarını kurabilmek ve aralarındaki ince ilişkiyi görebilmek zor bir iştir. Elmalılı'ya göre bunun yolu yaratıcısıyla evren arasındaki cüz'î-küllî, ruhanî ve cismanî rububiyet ve uluhiyyet ilişkilerini kurabilmekten geçer ve daha çok Allah Teâlâ bu fazileti yaşayarak okuyanlara lütfeder:

“Biz mantıkî düşünürken nisebi bediiyeyi, edebi düşünürken de nisebi mantıkıyeyi feda etmek itiyadında bulunduğumuz için bu tenasübü bütün kadrosuyla bir cedvel çizer gibi fikren çözemiyor isek o fitratı yaşarken bu zevki kemali vecd ile duyabiliriz, Kur'ân da zevki okuyanlarından ziyade yaşayanlarına ihsan etmek için hitap edecektir.”²⁵

Siyak konusuna tefsirlerinde yakın ilgi göstermiş müfessirlerin başında Hak Dini Kur'ân Dili adlı önemli tefsiriyle Elmalılı Hamdi Yazır (1942) yanında şu

²³ Bkz. Abduh, *Tefsîru'l-Fâtiha (ve Mukaddimetü't-Tefsîr)*, Kalem: M. Reşid Rıza, 3. Baskı, Mısır 1330, s. 19-20, 22-23 vd.; Draz, “en-Nakdu'l-Fennî li-Meşrû'ı Tertîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm hasebe Nüzûlih”, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXII, cüz: 9, 1370/1951, s. 793-794 ; Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, c. I, s. 2-3 vd.

²⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 56.

²⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 49.

müfessirlerin tefsirleriyle beraber isimlerini de saymak mümkündür: Ebû Hayyân (745/1344), el-Bahru'l-Muhî't'de, el-Beydâvî (685/1286), Envâru't-Tenzîl'de, Ebussuûd (982/1574) îrşâdü Akli's-Selim'de,²⁶ el-Alûsî (1270/1853) Rûhu'l-Meâni'de, Saîd Havva (1989) el-Esâs fi't-Tefsir, günümüz müfessirlerinden Prof. Dr. Süleyman Ateş Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri. Daha önce de ifade edildiği gibi biz bu çalışmada Elmalılı Hamdi Yazır'ın bu yönünü detaylı biçimde ele almaya çalışacağız:

2. Elmalılı Tefsirinde Siyak ve Münasebet

Anlama ve yorumlama usûlünün önemli bir konusunu ifade eden siyak terimi ortam, bağlam, münasebet ve alâka demektir. Siyak ifadenin birinci derecede ne için söylendiğini ortaya koyan en önemli söz aygıtıdır. Bu yönüyle siyak anlama, yorumlama, bir bütünün son derece yüksek düzeyde alakalı bir parçası olma, bütünü harika şekilde tamamlama, parça ve bütün makamında bedîi olarak yerine uyma ve yakışma gibi tüm bağlamsal birimleri içine alır, bağlı tüm ilişkileri yüksek düzeyde ifade eder. Hasılı gerek kavram gerek muhteva olarak siyak, konusuyla ilgili tüm gerekleri karşılama yetenek ve yetkinliğine sahiptir. Ayrıca siyak kavramı anlama ve yorumlama üst çatısı altında âyetler ve sûreler arası münasebeti de farklı bir terimle ifade edilmesini gerektirmeyecek derece ihtiva ve ihata etmektedir.²⁷

Âyetlerin temas ettikleri mevzular ve istihdam ettikleri kavramlar doğrultusunda bir sonraki âyetin hangi makamda geldiğini belirleyen yüksek kriterlerden olan siyak, Elmalılı zaman zaman kullandığı bir kavram ve yöntemdir.²⁸ Elmalılı'nın siyak kelimesini kullanmaksızın yöntemi çalıştırmak sûretiyle tefsir yaptığı da vakidir. Tin sûresinde incir ve zeytin kelimelerinin yer aldığı âyetlerin tefsirinde ilgili kelimelerin açıklamasını yapar. Bu açıklamalar arasında incir ve zeytinin elbette bilinen yemişler demek olduğu da vardır. Ancak Elmalılı aynı sûre bağlamında Mekke'den ve Turi

²⁶ Bkz. Abdullah Aydemir, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara ty, s. 234.

²⁷ Bkz. Ünver, *Kur'ân'ı Anlamada Siyakın Rolü*, s. 72-81, 44-71, 128-200.

²⁸ Elmalılı siyak konusunu tefsirini yaptığı âyetlerde belirleyici unsur olarak ele almakta, temas ve işaret etmektedir. Bu çalışma içerisinde belirleyici ve karakteristik bulmadığımızdan müstakil ve hususi olarak ele almadığımız siyak konulu örnekler için bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. III, s. 1972, 2003, 2030, 2070, 2082, 2129, 2156, 2250 ; IV, 2285, 2489 ; V, 3080, 3170, 3195, 3258, 3268, 3446, 3508, 3688, 3785 ; VI, 3844, 3987, 4189-4190, 4337-4338, 4472, 4498, 4512, 4517 ; VII, 4679, 4697, 4743, 4756, 4839, 4870, 4904, 5019, 5110, 5124, 5137, 5223, 5299, 5351, 5358 ; VIII, 5424, 5442, 5466, 5481, 5512, 5540, 5556, 5558, 5607, 5617, 5618, 5626, 5630, 5664, 5665, 5702, 5727, 5730, 5781, 5787, 5819, 5834, 5836, 5838, 5851, 5856, 5868, 5876, 5925, 5947, 5951, 5952, 5959 ; IX, 5995, 5996, 5997, 6028, 6107, 6169, 6186, 6187, 6196, 6211, 6214, 6219, 6226, 6228, 6320, 6337, 6362.

Sina'dan bahsedilmesinden hareketle bu iki kelimenin bilinen meyve ve yemişlerden farklı olarak “enbiya menşei dîn matlaı olmakla ma'rif kudsî yerler” olarak anlamak gereklidir der ve bilinen yemiş manasına gelmesini uzak görür.²⁹

Hasılı tefsirinde toplam 225 defa siyak terimini kullandığı ve üzerinden yorum yaptığı dikkate alınırsa Elmalılı tefsirinin siyak yöntemi açısından görece zengin bir tefsir olduğu söylenebilir.³⁰

Elmalılı'nın siyak kavramını ve yöntemini tefsirinde nasıl ele aldığını ortaya koymadan önce siyak ve sibak kelimelerinin anlam alanlarına bakalım:

3. Siyak ve Sibak Nedir?

Siyâk kelimesi; etimolojik olarak “sâka-yesûku-sevkan ve siyâkan” kökünden gelen bir masdardır. Kelime aslında sivâk şeklindedir, sin harfinin harekesi kesra olduğu için vav, yâ harfine dönüştürülmüştür. Etimolojik olarak göndermek, sürmek, sevk etmek, salmak gibi mânâlara gelmektedir. “Deveyi sürdü” (sâka'l-mâşiyete), “Hasta ruhunu teslim etmeye başladı” (sâka'l-merîdu), “kadına mehrini gönderdi” (sâka ile'l-mer'eti sadâkahâ), “rüzgar bulutu sevketti (yürüttü)” (sâkati'r-rîhu's-sehâbe), “Bu söz ona söyleniyor (sevkediliyor)” (ileyhi yüsâku'l-hadîs), “O, sözünü siyakın en güzel yerinde söyler. (taşı gediğine koyar)” (huve yesûku'l-hadîse ahsene siyâkîhî) deyişleri de kelimenin anlam alanının zenginliğini gösteren kullanımlardır.³¹

²⁹ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VIII, s. 5930-5931.

³⁰ Yanlış saymadıysak Elmalılı tefsirinde 225 defa geçen siyak kavramının sûrelere göre sayısal dağılımı şu şekildedir: Fatihâ (1) : 8 ; Bakara (2) : 36 ; Ali İmran (3) : 14 ; Nisa (4) : 13 ; Maide (5) : 13 ; En'am (6) : 7 ; Araf (7) : 11 ; Tevbe (9) : 1 ; Yunus (10) : 1 ; Hicr (15) : 3 ; İsrâ (17) : 2 ; Kehf (18) : 2 ; Mü'mininun (23) : 2 ; Nur (24) : 1 ; Furkan (25) : 1 ; Şuara (26) : 1 ; Neml (27) : 2 ; Ankebut (29) : 2 ; Rum (30) : 1 ; Lokman (31) : 1 ; Fatır (35) : 2 ; Fussilet (41) : 1 ; Zuhruf (43) : 1 ; Ahkaf (46) : 2 ; Fetih (48) : 2 ; Hucurat (49) : 2 ; Kaf (50) : 2 ; Necm (53) : 2 ; Rahman (55) : 2 ; Hadid (57) : 2 ; Haşr (59) : 3 ; Mümtetine (60) : 3 ; Münafikun (63) : 1 ; Tegabün (64) : 1 ; Tahrim (66) : 3 ; Mülk (67) : 6 ; Kalem (68) : 1 ; Mearic (70) : 2 ; Müzzemmil (73) : 4 ; Müddesir (74) : 2 ; Kıyamet (75) : 1 ; İnsan (76) : 1 ; Nebe' (78) : 1 ; Nazi'at (79) : 2 ; Tekvir (81) : 7 ; İnfitâr (82) : 1 ; Mutaffifin (83) : 2 ; Tarık (86) : 4 ; Gaşıye (88) : 3 ; Fecr (89) : 4 ; Beled (90) : 3 ; Şems (91) : 3 ; Leyl (92) : 1 ; İnşirah (94) : 1 ; Alak (96) : 4 ; Beyyine (98) : 3 ; Kaari'a (101) : 1 ; Tekasür (102) : 1 ; Fil (105) : 1 ; Ma'un (107) : 1 ; Kevser (108) : 5 ; Kafirun (109) : 3 ; Nasr (110) : 1 ; İhlas (112) : 3 ; Felak (113) : 1.

³¹ Bunlar ve daha geniş bilgi için bkz. İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arabi'l-Muhît*, Dâru Lisâni'l-Arab, Beyrut ty, c. II, s. 242; Muhibbuddîn Muhammed Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Fikr, 1307, c. VI, s. 386-387 vd.; İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk: Ahmed Attâr, 2. Baskı, Beyrut 1399/1989, c. IV, s. 1499-1500; Mahmud b. Ömer Cârullah Zemaşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, Beyrut 1385/1965, s. 314; Mahmûd b. Ahmed Zencânî, *Tehzîbu's-Sihâh*, thk: Abdüsselâm Hârûn-Ahmed Attâr, Mısır 1952, c. II, s. 580; Tâhir Ahmed Zâvî, *Tertîbu'l-Kâmûsü'l-Muhît alâ Târîkat'il-Misbâhi'l-Münîr ve Esâsü'l-Belâğâ*, nşr. İshâ Elbânî, 2. Baskı, c. II, s. 649; Mecduddin b. Yakub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 2. Baskı, Beyrut 1407/1987, c. I, s. 56; Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Mısır 1324, s. 249; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-u Türkî*, nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul 1317, Dersaadet, s. 747. Ayrıca buna benzer kullanımlar için şu âyetlere de bakılabilir: A'raf, 7/57 ; Secde, 32/27 ; Zümer, 39/71,73 ; Enfâl, 8/6.

Yine aynı kökten gelen es-sûk kelimesinin çarşı, pazar anlamına gelmesi de, muhtemelen arzedilmesi ve satışa sunulması için o yere gönderilen, sürülen, sevk edilen bir şeylerin olması sebebiyledir. Kadına evlilik öncesi verilen mehre de siyak denmesinde aynı mantık gözetilmiş olması mümkündür. Zira eskiden Araplara göre mehir, deveden olurdu ve kadına evlilik öncesi gönderilir, sevk edilirdi. Bu yüzden deve sürüldüğü ve sevk edildiği için mehir ile aynileştirilerek siyak adını almıştır. Ancak daha sonra bu siyak; para, mücevherat gibi şeyler için de kullanılır olmuştur.³²

“Develer birbirlerini takip ettiler” (tesâkati'l-ibilu) kullanımında da yine bir sevk, yani arkalı önlü olma mânâsı görülmektedir.³³ “Falanca kadın bir defada üç oğlan doğurdu” (veledet fülânetun selâsete benîne alâ sâkın vâhidin) cümlesinde de yine siyak kökünden bir terim kullanılmış olmasından anlaşılmaktadır ki, bir mütabaat ve art ardalık söz konusudur. Örneğimizdeki kadının, üç oğlan arasında hiç kız doğurmadığı siyak kelimesiyle anlatılmak istenmiştir.³⁴ Orduyu sevk etmesinden dolayı komutana es-sâik denmesinde de yine kelimenin etimolojik yapısında bulunan mânânın etken olduğu görülmektedir. Aynı mânâ örgüsü, hac rehberi olan kimselere sâkatü'l-hâc isminin verilmesinde de görülmektedir.³⁵

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere, aslında siyak teriminin ruhunda bir idare etme, yönetme, hükmetme, deyiş yerindeyse “gündeme hakim olma” mânâsı yatmaktadır.

Sibâk kelimesi ise; dilde “sebeka-yesbiku/yesbuku-sebkan” fiil kökünden türeyen ve fiâl vezninde bir mübalağalı isimdir.³⁶ Yarışta, savaşta, ilimde, müslüman olmada kısaca hemen her alanda ilk, öncü ve birinci olmak mânâlarında kullanılmaktadır. Hz. Peygamber (sas) “Ben, İslama giren Arapların ilkiyim. Suheyb Rumların, Bilal Habeşlilerin, Selman da İranlıların ilkidir”³⁷ derken aynı kelimeyi kullanmaktadır. “Sonra biz o kitabı kullarımızdan süzdüklerimize mîras kıldık, onlardan da nefislerine zulmeden var, muktesid: orta giden var, Allahın izniyle

³² Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VI, s. 387 ; Zencânî, *Tehzîbu's-Sihâh*, II, s. 580.

³³ Zemahşerî, *Esâsi'l-Belâğâ*, s. 314.

³⁴ Zemahşerî, *Esâsi'l-Belâğâ*, s. 314 ; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. VI, s. 386.

³⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. VI, s. 387.

³⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. VI, s. 376.

³⁷ “Ene sâbiku'l-Arab...” Bkz. Celaleddîn Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, 5. Baskı, Kahire 1982, c. I, s. 109; Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 5. Baskı, Beyrut 1405/1985, c. XI, s. 644, Hadis no: 33133.

hayırlarda ileri geçenler var (sâbikun bi'l-hayrât), işte büyük fadıl o"³⁸ âyeti de benzer anlam alanını ihtiva etmektedir. "Koyun, vakti gelmeden ve uzuvları belirmeden yavrusunu düşürdü" (sebbekati's-şâtu tesbîkan) ifadesinde de öncülük etmek anlamı görülebilmektedir. Sonuç olarak kelimenin bütün türevlerinde öne geçmek, tekaddüm etmek gibi anlamlar korunmaktadır.³⁹

Istılahta siyak terimi lügavî çatı altındaki kullanımından daha farklı ve kapsamlı bir konumda kullanılır hale gelmiştir. Komşu terim sibaka göre çok daha geniş ve yaygın bir kullanım alanına sahiptir. "Sözün gelişi, ifâde tarzı üslûp, tarz, yol, anlatım biçimi" gibi mânâlarda kullanılan siyak; bir terkip olarak da (siyâku'l-keîâm), "sözün gelişi, sevkedilişi" anlamına gelmektedir.⁴⁰

Genel olarak, bir sözün, bir ifadenin kullanımını gerekli kılan ya da ona uygun düşen ortam anlamında kullanılmaktadır.

Istılahta sibak ise bir şeyin geçmişi, öncesi, üst tarafı, başlangıcı, dil açısından bir ifâdenin öncesi, yukarısı gibi anlamları⁴¹ istihdam ederek lügavi kimliğini muhafaza etmektedir. Bir terkip olarak sibâku'l-keîâm deyişinde sözün baş tarafı ile olan bağlantısı, sözün evvelinden, öncesinden gelen mânâ, evveliyat karşılığı olarak kullanılmaktadır.⁴²

Şu halde bir birimden önceki birime sibak, sonraki birime de siyak denmektedir. Başka bir ifâdeyle bir cümle, olgu, ifâde veya birimden önce gelen bölüm veya birime sibak, kendinden sonra gelen bölüme veya birime siyak denmektedir. Terkip olarak sibâk-u siyak: sözün gelişi ve evveliyatı ile sonundaki ifâdeden hasıl olan mânâ demektir.⁴³

Ne var ki sibak ve siyak terimleri çok kullanıldıkları halde, kelimelerin taşıdıkları anlamlar göz önünde tutulduğunda her bir terimin kullanılması gerektiği yerde ve şekilde anlamı doğru olarak kullanılmadıklarını söylemek durumundayız. "Sözün siyakı sibakı" derken, yukarıda sözü edilen mânâlar birbirlerine karıştırılmakta, siyak birimin öncesi, sibak ise sonrasımı gibi yanlış mana verilerek kullanıldığı görülmektedir.

³⁸ Fâtır, 35/32. Ayrıca şu âyetlere de bakılabilir: Meâric, 70/ 40-41 ; Ahkâf, 46/11 ; Haşr, 59/10.

³⁹ Zâvî, *Tertîbu'l-Kâmûsi'l-Muhît*, c. II, s. 515.

⁴⁰ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 7. Baskı, Ankara 1983, II, 1067 ; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 4. Baskı, s. 1002; Abdullah Yeğin, *Yeni Lügat*, 4. Baskı, İstanbul 1983, s. 634.

⁴¹ TDK., *Türkçe Sözlük*, c. II, s. 1056 ; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 995; Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 630.

⁴² Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 630.

⁴³ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 630.

Hatta bu tür yanlış kullanımlara hakikatte doğru olması gerektiğini düşündüğümüz sözlüklerde bile zaman zaman rastlanabilmektedir. Meselâ Mehmet Doğan'ın sözlüğünde siyâk-u sibak: sözde baş ve son uygunluğu, tutarlılık ifadeleri yer almaktadır.⁴⁴ Oysa kelimelerin taşıdıkları anlamlar dikkate alınacak olsaydı doğru ve uygun olarak “sözün siyakı sibakı” değil, “sözün sibakı siyakı” ya da “siyâk-u sibak: sözde son ve baş uygunluğu” denmesi gerekecekti.

Malesef kelimeleri yanlış olarak kullanan müelliflerden birisi de müfessirimiz Elmalılı Hamdi Yazır olmuştur. Münasebet üstbaşlığı altında ele aldığı sibak ve siyak kelimelerinin anlamlarını karıştırdığı, birini diğeri yerine kullanarak anlam verdiği görülmekte ve terkibi şöyle tanımlamaktadır:

“Siyak, sibak: yani sözün gelişi gidişi ki birincisi makabline, ikincisi de kendi eczasile kendine ve mabadine nazaran olan münasebetleridir. Besmele Fatiha'nın bir cüz'ü addolunduğuna göre birincisi mevzui bahs olamaz, bu olsa olsa nüzul noktai nazarından “ikra' bismi rabbike” ile olan münasebeti olur ki bu da tertibi Kur'ân'a nazaran mabadine ait bir siyak münasebetidir.”⁴⁵

Görüldüğü gibi müfessirimiz bile zuhulen siyakı birim öncesi ve ön tarafı, sibakı ise birim sonrası ve arka tarafı olarak tanımlamaktadır. Daha açık deyişle 1-2-3 sayıları bakımından düşünüldüğünde Elmalılı'ya göre 2 sayısının siyakı 1, sibakı da 3 olmaktadır. Oysa doğru kullanımı itibariyle 2 sayısına göre sibak 1, siyak ise 3 olmalıdır. Hatta bu isabetli olmayan tanımlamasını besmelenin Fatiha sûresinin ilk âyeti olması ihtimalini ön planda tutarak sûrenin besmele ile bir siyak münasebeti kurulamayacağından bahsederek ve olsa olsa besmele ile Alak sûresinin ilk âyetleri arasında vahyin inişi açısından bir siyak münasebeti kurulabileceğini ifade ederek örnekleme ve temellendirmeye çalışmaktadır.

İnceleyebildiğimiz kadarıyla Arapça telif edilmiş hiçbir kaynakta bir terkip olarak siyak-sibak ayrımı ve kullanımı bulunmamakta, böyle bir terkip yerine birimin hem öncesi hem sonrası kısmı ihtiva etmek üzere sadece siyak kelimesi kullanılmaktadır. Siyak-sibak gibi bir ayrıma ve kullanıma sadece Türkçe kaleme alınmış kaynaklarda gidildiğini ve üstelik de yanlış olarak kullanıldığını tespit etmiş bulunmaktayız. Buradan hareketle böyle bir ayırım ve kullanımın Türkiye'ye özgü olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.⁴⁶

⁴⁴ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1002.

⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 51-52, 54.

⁴⁶ Bu tespitimizi isabetli ve makul gören bir çalışma için bkz. Nihat Uzun, “Bağlamı Göz Ardı Etmek:

Böyle bir terkibi, üstelik yanlış kullanımına da devam etmek sûretiyle istihdam etmeye hiç gerek olmadığı kanaati taşımaktayız. Çünkü siyak terimi, biraz önce de ifade edildiği gibi zaten sözün hem öncesini hem sonrasını aynı anda ifade etmeye yetmektedir. Daha da ötesi siyak teriminin, söze bir öncelik ve sonralık ayırımı katmadan cereyan ettiği tüm ortama da işaret etmesi kavramın yetkinliğini ve hareket kabiliyetini daha da artırmaktadır.

Elmalılı bakımından kaydedilmesi gereken bir diğer husus da siyakın anlam alanının genişliği konusundaki görüşüdür. Buraya kadar zikredilen hususlar yanında siyakı, bir bitki ve canlının yetiştiği ve büyüdüğü doğal ortam manasında da kullanan Elmalılı bu ifadeyle kavramın anlam hayatına önemli bir katkı sunmaktadır. Mü'minlerin gerek ibadet ve teslimiyetlerini gerekse Peygamberimize ve müslim, gayri müslim diğer insanlara karşı tutum ve davranışlarını öven ve bunun için ekin metaforunu kullanan Fetih sûresinin 29. âyetinin tefsirinde Elmalılı, ekincinin hoşuna giden ekinin yetiştiği ortamı siyak kelimesiyle şöyle anlatmaktadır:

“İncildeki meselleri de şudur: “kezer’in” bir ekin gibi ki “ehrace şat’ehû” filizini çıkarmış - yani çimi sürgününü yarmış çatallanmış “feâzerehû” derken onu kuvvetlendirmiş - başak çıkarmağa başlamış “festegleza” derken kalınlaşmış “festevâ alâ sükihî” derken sakları üzere bir düzeye dizilmiş - saklarında za’f yok, yatık değil, dik ve düzgün, öyle güzel bir terbiye ile muntazam bir siyak üzere yetişmiş, öyle düzgün, öyle dolgun, öyle feyizli “yu’cibu’z-zurrâa” öyle ki ekincilerin hoşuna gider - hars erbabı ve ta’lim-ü terbiye üstadları onları gördükçe imrenir. İşte Resulullah ve eshabı böyle hoş, mükemmel, muntazam güzel bir ekin gibi yetiştirilmiş bir ordudur. Burada Resulullahın feyzi ahlâkı ve ta’lîm-ü terbiyesi ile ümmetine ruhan ve cismen verilen hayatî nizam ve neş’enin bir ifâdesi ve Mekke fâtiplerinin bir geçid resmi vardır.”⁴⁷

Elmalılı’dan alıntıladığımız bu pasajdan da anlaşılacağı üzere siyak kelimesi, herkesin hoşuna gidecek bir ekin ürününün yetiştiği elverişli şartları anlatmak üzere kullanılmaktadır.

Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 37, Erzurum 2012, s. 4.

⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VI, s. 4441-4442.

4. Siyak Çatısı Altında Münasebet İlmi

Siyakın kavram olarak hem metin içi ilişkileri hem metin dışı münasebetleri ihtiva etmesi yönüyle kudretli bir kabiliyete sahip olduğu ve bu yönüyle başka bir kavram ve isme ihtiyaç duyulmadığı hususu daha önce incelenmişti. Ne var ki kadim ulema siyak ve münasebat konusunu ayrı kategorilerde ele alıp değerlendirmiştir. Her iki konuyu tefsir usûlü yönüyle aynı görüp birleştirmek yerine münasebet konusunu daha çok edebi zevk, belagat ve i'caz sarmalında ele alırken siyak konusunu anlam ilişkileri çerçevesinde ele almışlardır. Başka bir deyişle münasebet kelimesini daha çok etkileyici, büyüleyici, edebi zevkleri yüksek bağlantı ve ilişkileri anlatmakta kullanmışlar; siyak kelimesini ise anlam söz konusu olduğunda istihdam etmişlerdir.

Elmalılı da kendinden önceki âlimleri takip etmekte, siyak ve münasebet konularını ayrı kategorilerde değerlendirmektedir. Tefsirinin başlarında konunun incelik, hassasiyet ve ağırlığını siyak kelimesi ile değil, münasebet kelimesi ile dile getirdiği dikkat çekmektedir. Ne ki Elmalılı hurufu mukattaa ile başlayan Bakara ve Ali İmran sûrelerinden beş sûre sonra gelen Araf sûresinin de hurufu mukattaa ile başlaması arasında siyak ve münasebet bağı kurması oldukça ilginç görünmektedir. Zira ona göre iki sûre arasındaki siyak ve münasebet bağından ve her iki sûrenin başında hurufu mukattaa bulunmasından dolayı Ali İmran sûresindeki “tevilini Allah'tan başka kimse bilmez”⁴⁸ şeklinde bildirilen müteşabihler ile sembolik manalar A'raf sûresinde de bulunmaktadır:

“Elif Lam Mim Sad harflerinin manası hakkında Bakare'nin ve Âli İmran'ın başına bak. Maamafih burada da sad münasebetiyle müfessirîn tarafından nakledilen ba'zı sözler vardır: Ezcümle İbni Abbas'tan bir rivayete göre “enellâhu a'lemu ve ufassilu/ben Allah'ım bilir ve tafsil ederim” demek olduğu nakledilmiştir. Süddî “elmuşavvir” muhaffefi olduğunu, ba'zıları “elem neşrah leke sadrak” ma'nâsına olduğunu söylemişlerdir. Fakat elfazın lisanda bir vaz'ı mahsusuna istinad etmiyen bu gibi ihtimalâtın binlercesi hatıra gelebileceğinden müfessirîn bunlara i'timad câiz olamayacağını beyan ederler. Maamafih İbni Abbas'tan nakledilen ma'nâ, iki sûre beynindeki siyak ve münasebet noktai nazarından calibi dikkattir. Her halde bu sûrei celilenin dahi böyle hurufi munkatîa ile başlaması mündericatinin “ve mâ ya'lemu te'vîlehû illallah” mazmunu üzere idrâki beşerin tevakkuf edeceği ba'zı hakaiki müteşabihe ve meanii remziyyeyi muhtevi bulunduğu bir tenbihi tazammun eyler.

⁴⁸ Ali İmran, 3/7.

Binaenaleyh, sûrei Bakare ve Âli Imran'da olduğu gibi bu sûrede dahi künhi hakikatini daha ziyade bir tafsil ile ihata edemeyeceğimiz bir takım hakaikı iymaniyye karşısında i'tirafı aczederek secdei ubudiyyete kapanacağız. Ezcümle mebdei hilkat, sirri teklif, ahvali Âhret, mu'cizatı Enbiya, ru'yettullah mesaili bu kabildendir.”⁴⁹

Görüldüğü gibi Elmalılı daha eserinin başında besmeleyi tefsir ederken bismillah cümlesinin sadece Fatıha sûresiyle değil tüm sûre ve âyetler arasında sidre-i müntehâyı aşan inkişafı vesile olan bir Kur'ân anahtarı olduğunu ifade etmekte ve şöyle devam etmektedir:

“Bu inkişafında Kur'ân'ın sûreleri ve âyetleri beyindeki tertip ve münasebet sade dakik ve lâtif bir zevki edebînin değil, amik ve muhit bir ilmi hikmetin dahi ihsaye sığmaz vücuhu intizamını muhtevidir.”⁵⁰

Buna göre müfessirimiz besmele anahtarının tüm Kur'ân parçalarıyla sadece edebi yönden değil, ilim ve hikmet yönünden de sayısız yapısal ilişkiyi ihtiva ettiğini ifade etmektedir. Ne var ki bu hakikatleri ifade ederken siyak kelimesini değil, tertip ve münasebet kelimelerini kullanmaktadır.

Aynı kanaatten hareketle Elmalılı, tefsirinde pekçok sûrenin bir önceki sûre ile sıkı bir münasebet bağı kurmakta, örneğin Maun, Kevser, Kafırun, Nasr ve diğer sûreler arasında çok yakın ve ilişkinin bulunduğunu ifade etmektedir.⁵¹

5. Münasebet Bağının Kapsamı

Elmalılı'ya göre Kur'ân sûreleri ve âyetleri arasındaki münasebetin sadece uzunluk kısalık gibi fizikî temayla sınırlandırılarak öteki bağlantılara kapı aralamaması düşünülemez. Olsa olsa bu yaklaşım oryantalist bakış açısının bir yanılığısıdır:

“O yalnız bazı ecnebilerin zannettikleri vechile cismanî olan tul, tavassut, kasır gibi bir kemmiyyet nisbeti riyaziyesinin ifadesi değildir.”⁵²

Müfessirimiz Kur'ân içindeki ilişki ve münasebetlerin sayısal ve fiziksel standartların ötelere de taşan çok yönlü bir karaktere sahip olduğunu ifade eder:

“Onun içinde ebedî bir hayat-ı nâmiyenin ecza ve azâsı beyindeki fitrî ve bediî keyfiyet ve kemmiyyet nisbetlerinden maada semi ihsâsatının lâtif ahenklerine

⁴⁹ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. III, s. 2120-2121.

⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 46.

⁵¹ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. IX, s. 6162-6350.

⁵² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 46.

ihtisâsatı kalbiyenin mütenevvi inceliklerine, idrakati akliye ve mantıkîyenin metîn hikmetlerine muntabık lâyuad nisebi ruhiye müncelidir ki semadaki Süreyya ile arzımız arasında cazibei umumiye kanununun nisbeti mahsusası tamamıyla ölçülüp ilmen ihsaedildiği zaman bile tenasübi Kur'ân yine namütenahiliğini muhafaza edecektir.”⁵³

Elmalılı'ya göre Allah Teâlâ'nın ilmiyle gönderilmiş ve kelâmullah olan Kur'ân-ı Kerim'in bismillah ile her türden münasebeti yaratanla mahlukatı arasındaki eşsiz münasebetten farklı değildir:

“Kur'ân'ın sûreleri, âyetleri keyfe mettefak bir tesadüfün veya sade bir hissi şâiranenin sevkiyle serilivermiş bir divanı mahlut değil, o baştan başa “bismillahirrahmanirrahim” gibi tek bir cümleî şamile ve belki bir kelimeî baliğa nizamında bir insicamı metîn ve bir üslûbi hakîm ile nazil olmuş bir kelâmı haktır.”⁵⁴

Hatta Elmalılı başından sonuna kadar Kur'ân münasebetlerinin Allah Teâlâ'yla her türden mahlukatı, mahlukatı ile Allah Teâlâ arasındaki görünen ve görünmeyen her türlü münasebetle aynı olduğunu ifade eder:

“Evvelinde ‘bismillah’ ahirinde ‘minel cinneti ve'n-nâs’ işte Kur'ân'ın bütün silsilei beyanı bu mebde ve münteha arasındaki rabıtalının müfadı gibi Cenabı Allah'tan mer'i ve gayri mer'i bütün mahlûkatına ve alelhusus insanlara gelen ve bilakis insanlardan Cenabı Allah'a giden alâkai vücut ve hayatın zevki ebetle müveşşah bir ifadei muhkemesidir.”⁵⁵

Sûreler, muhtevalar, âyetler, kelimeler ve harflerden meydana gelen Kur'ân-ı Kerim'in tenâsüb-i tam ile münasebet bağı olduğunu belirten Elmalılı'ya göre bu ilişkilerin tespit ve tahlili sonsuz ve zor olup başta Nahiv ve Belagat ilimleri olmak üzere pek çok ilimde derinlik sahibi olmayı gerektirir:

“Kur'ân'da sûreler, ekser sûrelerde kıssalar, kıssalarda âyetler, âyetlerde kelimat, kelimatta haruf ve bütün bunlar arasında zahir veya hafi, lafzî veya manevi bir çok vücuttan bir tenasübi tam ve bir nizamı belîğ vardır ki tahlili namütenahidir ve birçok ulûm ve fûnun ile alâkadardır ve bunların akdemi Nahiv ve Belagat ilimleridir.”⁵⁶

Birinci derecede Nahiv, Belagat ve Mantık gibi pek çok ilmin istihdamıyla çıkılan anlam ve yorum arayışı yolculuğunda yine birçok alt birimin istihdamı gerekli

⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 46-47.

⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 47.

⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 47.

⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 50-51.

olmaktadır. Elmalılı'ya göre münasebet üstbaşlık olarak durmakta ve içinde siyak ve sibakın da bulunduğu onlarca alt konu başlıkları hakkında şunlar ifade edilmektedir:

“Nazmı Kur’ân’da terkip, sibak, siyak, mantuk, mefhum ve fehva, mutabakat, tazammun ve iltizam ile ibare, işaret, delâlet, iktiza, ızhar, ihfa, tahkik, temsil, tasrih, kinaye, ima, telmih, mantık, hikmet, maksada isabet gibi vücuhi beyan ve bu bapta evvela kelamın sem’a, saniyen kalbe nüfuzunu temin eden fesahat, halâvet, letafet, cezalet, rikkat, itidal, teşdit, teysir, tefennün ve teceddüt, cinas, tenasuk, tevazün, ahenk, tasarruf, üslûp, müsavat, itnap, îcaz ve nihayet ibda ve i’câz gibi lafzî ve manevisi mehasin ve bediiyatı tazammun eyliyen vücuhi belâgat ve bediiyat vardır ki delâleti vaz’iye ve lisaniye, delâleti akliye ve mantikiye ve delâleti tabiiye ve zevkiye namile üç nevi delâletin muhassalası olan ve mütenahiden namütenahiye giden tenasübün icmalen hissedilebilen alâkalarını ifade ederler. Bunlar tefsirin ruhunu teşkil eder.”⁵⁷

Elmalılı tefsirinde siyak konusunun münasebet üst başlığını besleyen alt konulardan biri olarak değerlendirildiğini gösteren bir örnek de şudur: Furkan sûresi ile bir önceki sûre olan Nur sûresi arasındaki münasebeti en açık şekilde ortaya koyan unsur siyaktır. Elmalılı'nın konuyla ilgili ifadeleri şöyledir:

“Sûrei Nur’un âhiri ile bunun başlangıcı arasındaki münasebet gayet açıktır. Orada Peygambere ta'zîm ve itaatin vücubü ve emrine mühalefet edenlerin tahziri siyakında nihayet Allaha irca' gününü ıhtar ile hatmi kelâm olunmuştu. Bunun üzerine azameti ilahiyeyi takdis ile Sûrei Fırkanın şu suretle başlaması ne parlak olmuştur...”⁵⁸

Zuhruf sûresinin iman etmeye yanaşmayanlara karşı “artık ileride bileceklerdir”⁵⁹ şeklinde tehdit ve ikaz dolu âyetiyle son bulması ve ardından bu uyarıyı bir nevi açıklayan Duhan sûresinin gelmesi de hem münasebeti hem de sağlam bir siyak ilişkisini ortaya koymaktadır:

“Şimdi bu sûrei Zuhruf’un hatimesi olan işbu “fesevfe ya’lemûn” inzarını bir nevi' beyan siyakında sûrei Duhan başlıyor.”⁶⁰

Farklı entelektüel aşamalardaki insanların münasebet üst başlığı altında sayılan ve tefsirin ruhunu meydana getiren birçok konuyu çalıştırması sayesinde dört farklı delalet mertebesine ulaşabileceklerini de yine müfessirimiz şöyle ifade eder:

⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. I, s. 51.

⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. V, s. 3557.

⁵⁹ Zuhruf, 43/89.

⁶⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VI, s. 4289.

“Umum için delâleti vaz’iyenin, ulema için delâleti akliyenin, havassı üdeba ve hükema için delâleti zevkiye ve fitriyenin ehemmiyeti büyüktür.”⁶¹

Münasebet kurgusuna engel unsurların başında orijinal Kur’ân metninin başka dillere tercümesi gelmektedir. Zira Elmalılı’ya göre tercüme ile lisan değiştiğinden delâleti vaz’iye ve delâleti zevkiye tabakalarında doğal olarak pek çok zayıf meydana gelebilmektedir.⁶²

6. Sûre İçi ve Sûreler Arası Münasebet

Kur’ân-ı Kerim’de münasebet bağlantısı genellikle sûre içi ve sûreler arası münasebet olmak üzere iki başlık altında kurulmaya çalışılır. Elmalılı’nın da bu geleneği takip ettiği anlaşılmaktadır:

6.a. Sûre İçi Münasebet

Elmalılı, sûre içi münasebeti gösteren en iyi örneklerden birisinin Nisa sûresi olduğunu düşünmektedir. Nitekim Nisa sûresinin başlarında Allah hakları, bütün insanlık kardeşliği, evlat-kadın ve yetimlere şefkat ve merhametle muamele ve hukuklarına riayet, malların muhafazası, nikah ve miras gibi pek çok ahkam ve sorumluluklar yer almaktadır. Sûrenin sonunda da bu mananın zikredilmesi müfessire göre sûre bütünlüğünün münasebetini ortaya koymaktadır. Bu konular arasında ise bir aile terbiyesinde bulunması gereken temizlik, namaz, cihad, ulul emre itaat gibi hükümler yer almıştır.⁶³

6.b. Sûreler Arası Münasebet

Elmalılı Fatiha sûresini bismelenin sibakı olarak görmekte⁶⁴ ve sibak başlığı altında aralarındaki münasebetleri yetkinlikle ortaya koymaktadır. Ona göre ikisi arasında öncelikle besmeleyle Fatiha okuyorum, besmeleyle Fatiha yazıyorum, hamdediyorum kabilinden bismelenin cazibei taallukundan kaynaklanan açık bir münasebet bulunmaktadır. Ardından aralarındaki münasebeti 1. Ölçü ve Kafiye

⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. I, s. 51.

⁶² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. I, s. 51.

⁶³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. II, s. 1270.

⁶⁴ Elmalılı merhumun siyak sibak kelimelerine daha önce verdiği isabetsiz tanımlar doğrultusunda burada da siyak yerine sibak kelimesini kullandığı dikkat çekmektedir.

Münasebeti, 2. Kelimeler Münasebeti, 3. Mana Münasebeti olmak üzere üç temel kategoride kurmakta ve izahını şöyle yapmaktadır:

“Evvela nazım ve fasıla münasebeti, saniyen müfredat münasebeti, salisen icmal ve tafsil ile bilvücut mana münasebeti vardır. Bir kerre besmeledeki cazibei rahmete Fatihâ'nın bir cevabı şükran olduğu ilk nazarda görülüyor. Bu ise aralarında hafî bir kemali ittisaldır. Sonra Fatihâ besmelenin bir beyanı, bir inkişafı belîğidir.”⁶⁵

Aynı sûrenin tefsirinde açtığı siyak başlığı altında ise besmeleyle olan münasebeti konusunda Fatihâ sûresinin vahyin nüzulü çerçevesinde metin dışı veya tarihsel bağlamını⁶⁶ ortaya koymaktadır. Buna göre müfessirimiz sûrenin erken dönem Mekki oluşu⁶⁷ hususuna telmihen atıfta bulunarak Fatihâ'nın talimi mesele yani öğretme ve talim etme ismine sahip olduğunu belirtir. Bu itibarla Allah Teâlâ insanlara ilim ve iman telkin buyurmuş ve bu telkini de “kul/söyle” gibi bir emirle değil, hal ile gıyaptan hitapla bildirmiştir. Çünkü ilimden ve imandan evvel varlık hakkı bulunmayan insan Allah Teâlâ'nın doğrudan sarîh hitabına da mazhar olabilecek değildir. Zira insan besmelede zahiren mevcut olmamakla beraber Allah'ın zatının değil, isminin huzurunda mevcut olmuştur. Bunun için Fatihâ sûresinin ilk üç âyetinde tamamen gaip bir hitap vardır.⁶⁸ Elmalılı'nın siyak başlığı altında verdiği bu açıklamalarından onun, kavramın anlam alanında metinsel bağlam yanında tarihsel bağlamın da yer almakta olduğu fikrine sahip olduğu çıkarılabilmektedir.

Müfessirimizin siyak kavramından daha çok münasebet kelimesine ağırlık verdiğini gösteren bir diğer örnek de Bakara sûresinin başlarının tefsirinde yer almaktadır. Elmalılı'ya göre Fatihâ sûresindeki “ihdinâ/bizi hidayet et” cümlesine tam bir cevap olarak Bakara sûresinin ilk âyetlerinin “elif lam mim zâlike'l-kitâbu lâ raybe fih/işte- o kitap, bunda şüphe yok, aynı hidayet” şeklinde gelmesi tam bir tenasüptür.⁶⁹

Benzer münasebeti Bakara ile Al-i İmran sûreleri arasında da kuran Elmalılı, Bakara sûresinin son âyeti ve cümlesi olan “fensurnâ ale'l-kavmil kâfirîn/bizi mansur buyur artık seni tanımayanlara karşı, kahrolsun kâfirler” duasına cevaben Al-i İmran sûresinin başladığını, hatta bitişindeki “vettekullâhe leallekum tuflihûn/Allah'a

⁶⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 52.

⁶⁶ Siyakın metin dışı ya da tarihsel bağlam yönü hakkında bkz. Ünver, *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü*, s. 121-124.

⁶⁷ “Binaenaleyh Fatihâ'nın Mekke'de ve nübüvvetin ilk devirlerinde nazil olduğu bu ittifaktan bilistidlâl sabit olur.” Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 7.

⁶⁸ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 55.

⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 147-148.

korunun ki felâh bulasınız” şeklindeki cümlelerin de yine tam bir cevap olduğunu ifade eder.⁷⁰

Benzer şekilde Rum sûresinin “şimdi sen sabret, çünkü Allah’ın va’di muhakkak haktır ve sakın iykanı olmayanlar seni hafifliğe sevk etmesinler”⁷¹ mealindeki son âyetinde ifade edilen nasihatı teyit ve tebşir siyâkında da Lokman sûresi gelmektedir.⁷²

7. Tefsirinde Yararlandığı Siyak Alanları

Elmalılı’nın tefsirinde siyak ilkesinden sıklıkla yararlandığını, yaptığı yorumlara bu katkı yansıttığını ifade etmiştik. Bu başlık altında ne tür alanlarda müfessirimizin siyak prensibine müracaat ettiğini altbaşlıklar ve örnekler eşliğinde inceleyeceğiz:

7.a. Âyetlerin Siyak Amacını Tespitin Önemi

Elmalılı’ya göre âyetlerin müjde siyakında mı yoksa korkutma siyakında mı serdedildiklerini tespit etmek doğru anlama ve yorumlama için önemli bir adımdır.⁷³ En’am sûresinin 18. âyetinin “kullarının üstünde kahir o, hakîm o, habîr o” anlamında gelmesi, ardından 19. âyetinde ise “de ki: hangi şey şahadetçe en büyüktür? de ki: Allah şahid benimle sizin aranızda ve bana Kur’ân vahyolundu ki sizi ve her kime ererse onu bununla inzar edeyim” denmesi Peygamberimizin peygamberliğini vurgulayan, bu konudaki itirazlara cevap veren bir bağlamı meydana getirmektedir. İlk âyetin Allah Teâlâ’nın hakim ve her şeyden haberdar oluşunu bildiren ifadeyle bitmesi, ikinci âyetin bu konudaki en büyük şahitlikten bahsetmesi ilgili bağlamı oluşturmaktadır. Konuyla ilgili Elmalılı’nın ifadeleri şöyledir:

“Bu hakîm-u habîr fasılası ve bu hikmet-ü hayr noktasında ilmi hikmetin en mühim esasını teşkil eden şâhidi hak ve menatı yakîn mes’elesini ile nübüvveti Muhammediyyeyi takrir siyakında buyuruluyor ki: Ya Muhammed:...”⁷⁴

Âyetlerin siyak bütünlüğünü tespit etmek o siyakta serdedilen âyetlerdeki öğüt, uyarı ve mesajlardan daha etkili dersler çıkarmaya vesile olmaktadır. Örneğin Münafikun sûresinin “ey o bütün iyman edenler! sizleri ne mallarınız, ne evlâdlarınız

⁷⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. II, s. 1007-1008, 1010, 1266.

⁷¹ Rum, 30/60.

⁷² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VI, s. 3835.

⁷³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VI, s. 4412.

⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. III, s. 1892.

Allah'ın zikrinden alıkoymasın ve her kim öyle yaparsa işte onlar husrana düşenlerdir. Ve sizlere merzuk kıldığımız şeylerden infak yapın, her birinize ölüm gelmezden evvel ki sonra: 'Yarabbi! beni yakın bir ecele kadar te'hır eylesen de sadeka versem ve salihînden olsam' der. Halbuki Allah bir nefsi eceli geldiği zaman aslâ te'hır buyurmaz ve her ne yaparsanız Allah habirdir"⁷⁵

Böylece ilgili âyetlerin siyak çerçevesini müminleri izzete ulaştırmak olarak belirledikten sonra Elmalılı şiir gibi edebî değeri yüksek bir üslûb-u beyanla şu çok önemli, tesirli ve faydalı dersleri çıkarır:

“...burada mü'minleri izzete irdirmek siyakında iki haslet gösteriliyor: birisi zikrullahdan gaflet etmemek, birisi de infak... Bu iki emir, süreî Sad'ta geçtiği üzere Tirmizî ve sairenin rivayet ettikleri melei a'lânın ihtisamı hadîsindeki keffarat ve derecat mazmunlarını hatırlatır. Zira o hadîs ile anlatılmıştır ki en yüksek cem'iyet olan melâikenin bütün münakaşaları iki şey üzerinedir. Birisi keffarat, birisi de derecattır. Ma'lûm ki keffarat, kusurları örten, günahların mağfiretine vesîle olan güzel amellerdir. Derecat da Allah indinde dereceleri yükselten büyük amellerdir. Keffarat şöyle hulâsa edilmiştir. Ayakların hasenata, bir rivayette cemaate gitmesi, namazlardan sonra mescidlerde cülûs, kerîh hallerden güzel abdest alıp temizlenmek. Derecat da şöyle: It'amı taam, neşri selâm, herkes uyurken selâte kıyam... Bundan sonra Hak Tealâ Resulüne buyurmuştur ki: 'Ya Muhammed, dile ve şöyle söyle: Allah'ım! Ben senden hayırlar işlemeyi, münkeratı işlememeyi ve fukarâyı sevmeyi ve bana mağfiret ve rahmet buyurmanı dilerim. Bir kavme fitne murad ettiğin vakıt da beni fitneye düşürmeksizin al. Senden sevgini ve seni sevenleri sevmeği ve senin mahabbetine yaklaştıran ameli sevmeği dilerim.' Resulullah buyurmuştur ki: bu hakır bunu ders edin belleyin. Demek ki bütün güzel ameller Allah sevgisiyle yapılan işlerdir... Onun için bu âyette de anlaşılıyorki mü'minler yalnız mal ve evlâdlarıyla uğraşmamalı, çalışıp Allah'ın verdiğinden fisebîlillah infak edip ölmezden evvel efendilik derecesine yükselmek üzere gayret etmeli, Allah'a öyle bir yüzle gitmelidir. Filhakıka asıl izzet yemekte değil, yedirmektir. Kendileri patlıyasıya yiyip de Allah için yedirmekten, vergi vermekten kaçınan, yanı başındaki komşusunun, cemaatindeki muhtacların ihtiyacını düşünmiyen harîsler insanlıkla alâkası yok hâsîrundan başka bir şey değillerdir. Böylelerin yüzündendir ki sedler yıkılır. Ye'cûc ve Me'cûc Arzı tahrib eder. Dünyada cem'iyeti beşeriyeyi en ziyade yoran, boğuşturup çarpıştıran

⁷⁵ Münafikun, 63/9-11.

kavgaların kökü de bu infak mes'alesidir. Melei esfelîn, ya'ni en alçak cem'iyetlerin muhasamat ve mücadelâtı hep yemek da'vası üzerinde dolaşır. Onlar hep başkalarının kazancından yemek isterler. Güçleri yeterse cebr-ü zulm ile yâhud hırsızlıkla almağa çalışırlar, olmazsa dilencilik zilletini âdet edinirler. Bütün bunlar ben yiyeyim sen yeme diye kavga ederler, yükseklerin, yüksek cem'iyetlerin münakaşaları ise yedirmek, infak etmek ve muhtac olanların ihtiyaçlarına yetişerek Allah'a kullukta yükselmek yarışı üzerinde dolaşır... Her ne de yaparsanız Allah habîrdir. - Binaenaleyh Allah'ın zikrinden gaflet etmeyip Allah için infak edenlerin de yaptıklarını bilir. Mükâfatlarını verir. Allah'ı unutup da dünyaya dalanların da yaptıklarını bilir, cezalarını verir. Bu da kâr ve zarar günü olan hisab ve tegabün günü belli olacaktır. Onun için bu sûreyi de sûrei Tegabün ta'kiyb edecektir.”⁷⁶

Görüldüğü gibi Elmalılı'ya bu tesirli ibadet ve ahlak derslerini verdiren esas unsur, tefsiri sadedinde bulunduğu Münafikun suresinin 9-11. âyetlerinin siyak çerçevesinin müminleri izzet ve efendiliğe ulaştırmak olarak tayin ve tespit etmesi olmuştur. Sonuçta müfessirimiz bu bağlamdan hareketle tüm Müslümanlara akıllı, izzetli ve vakarlı bir hayata sahip olabilmenin yollarını o harika ve mûciz sözleriyle ifade etmiştir.

7.b. Emrin Zamanını Tespitte Siyak

Âyetlerde yer alan kimi emirlerin ne zaman gerçekleşeceği konusu çoğu zaman kapalıdır ve bundan söz edilmez. Bu durumda en güçlü karinelere biri siyakın tespitidir. Elmalılı bu maddeye örnek olarak Fecr suresindeki aşağıdaki durumu vermektedir:

En büyük huzur ve itminan makamına erişmiş nefse “sen ondan razı, o senden razı olarak Rabbine, iyi kullarımın arasına, cennetime gir”⁷⁷ şeklinde verilen müjdenin ne zaman gerçekleşeceği konusunda ortaya konan üç muhtemel durum karşısında Elmalılı siyakı dikkate alarak yöntemini işletmekte ve sonuca ulaşmaktadır:

“Nefsi mutmeinneye bu hitab ne zamandır? Bunda üç kavil vardır: Ölüm zamanında olması, ba's zamanında olması, hisabın tamamında olmasıdır. Kelâmın gelişine nazaran en zâhiri de bu denilmiştir. Çünkü siyak bunun da “yâ leytenî kaddemtu lihayâtî” denilen günde ve ona mukabil olarak söylenmesinde zâhirdir. Bu

⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VII, s. 5012-5016.

⁷⁷ Fecr, 89/27-30.

sûrette rücuun ma'nası hesab görülen mevkiften Allah Tealâ'nın inayet ve ikramıyla emir buyurduğu mahalle demektir. Yâhud hesab neticesine ihtimam ve amellerin kabul olunup olunmayacağı endişesi ile meşgul olan kalbin tahliyesiyle yine evvelki gibi masıvaya iltifattan kat'ı nazar ederek tamamiyle rabbına dön onu mülâhaza ile meşgul ol demek de olabilir. Zira nefsi mutmeinenin şanından birisi de rabbinin huzurunda hesap verileceğine itmi'nan ile iman etmiş olduğundan dolayı hisaba ehemmiyet vermek, amellerinin kabul ve rızaya mukarın olup olmadığını düşünmektir. Gerek bilâ hesab velâ suâl geçecek olsun gerekse hisabi yesîr ile geçecek olsun amellerinin hesabının tamam olduğu tebliğ edilirken ona böyle haydi hesap ve suâl endişesinden tamamiyle sıyrıl da rabbine dön denilmesi büyük bir tatyib ve tebşir olduğu şübhesizdir.”⁷⁸

Bu pasajdan da anlaşıldığı üzere Elmalılı, Rabbe yüksek teslimiyet ve imanla iç huzura ve itminan makamına nail olmuş bir nefse “haydi artık dön Rabbine...” şeklindeki müjde hitabının ne zaman vaki olacağı konusundaki üç ihtimali a) ölüm zamanı, b) öldükten sonra dirilme zamanı, c) hesapların görülme zamanı olarak saymaktadır. Sorunun cevabının ise bu üç ihtimalden sonuncusu, yani hesapların ve terazinin tamamlanması zamanı olduğunu ayet grubunun siyakından tespit etmektedir.

7.c. Vücubiyet Makamında Siyak

Âyetlerin siyaklarının hangi makamlarda serdedildiği ve tespit edilen bu makamların ne anlama geldiği tefsirde oldukça önemlidir ve bu durum Elmalılı'nın tefsirinde ustaca işlediği konulardandır. Buna da örnek olarak “müzzemmil” kelimesinin muhtemel anlamları üzerinde siyaktan hareketle yaptığı şu değerlendirmesini verebiliriz:

Müzzemmil sûresi Peygamberimize yukarıdaki isimle hitap ederek kalkıp çalışması, namaz kılması emrini vermektedir. ⁷⁹ Peygamberimizin meşhur isimlerinden biri olmayan müzzemmil ismini bazı alimler iltifat makamında ele alıp değerlendirme yapmışlardır. Ne ki Elmalılı böyle ciddi bir makamda ve vucub siyakında iltifat olmayacağını şu ifadelerle dile getirmektedir:

“Müzzemmil hitabı ilk evvel Hazreti Peygamberi intibaha da'vettir. Ba'zıları işin ehemmiyetine binâen bunun ne yatıyorsun? Neye gizleniyorsun? Neye zayıf davranıyorsun? kalk gibi bir nev'i ta'riz ve azarlama tarzında bir şiddet hitabı

⁷⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VIII, s. 5817-5818.

⁷⁹ Müzzemmil, 73/1-5.

olduğunu, ba'zıları da taltîf ma'nasiyle bir teşvik hitabı olduğunu söylemişler ve böyle olması makamı nübüvvete daha lââyık olacağını mülâhaza eylemişlerdir. Ebu Hayyan'ın zikrettiği vechile Süheylî demiştir ki: Müzzemmil ismi aleyhissalâtü vesselâmın ötedenberi tanına geldiği isimlerinden bir isim değildir. Ancak bu hitab sırasında bulunduğu bir haletten müştaktır. Arab bir muhataba itab etmeksizin mülâtafa kastedtiği zaman ona bulunduğu halden müştak bir isim ile nida' eder. Netekim Hazreti Ali Kerremallahü vecheh toprak üzerinde uyumuş ve böğrüne toprak yapışmış olduğu bir sırada Resuli Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem ona “kum yâ ebe't-tur'ab” “kalk ey toprak babası” diye hitab buyurmakla ona mülâtafe ettiğini anlatmıştır. İşte “yâ eyyuhel muzzemmil” hitabında da böyle bir te'nis ve mülâtafe vardır ilh. Bu beyanın en sağlam olarak ifade ettiği hâkikat Resulullah hakkında müzzemmil ismi evvelce ma'ruf olan bir ism olmayıp ancak bu hitab lâhzasındaki halini gösteren bir vaf-ü taltîf olduğunu bildirmesidir. Lâkin mülâtafe ta'birinin zâhiri vechile bunun bir latîfe siyakında olması emrin ibtida vücut için olmasına münasib düşmez. Bir nedib ve istihbab mahiyetinde telâkkî edilmesini iktiza eder. Buna zâhib olanlar bulunmakla beraber bu telakkî ibtidâi risalet işinin ehemmiyeti “ve innâ senulkî aleyke kavlen sekîla” kavlinin ağırlığı karşısında hafif görünür. Tarafı ilâhîden zatı Muhammedîyi makamı risalete yükseltmek üzere kıyam emrini vermek için gelen bu nidayı evveli emirde şiddetli bir tenbih telakkî etmek, lâtîfe gibi telakkî etmekten daha çok yüksek bir belâgatle risaletin şan-ü şerefine ihtiramı ifade eder.”⁸⁰

Görüldüğü gibi müfessirimiz ilgili ayetlerin siyak makamını vücut olarak tespit ettikten sonra bu makamın gereğinin latife değil ikaz olduğunu ifade etmektedir. Siyak makamını dikkate alarak geliştirdiği bu tespitiyle bir çok müfessirden ayrılmaktadır.

7.d. Emir Kalıplarının İbâha veya İrşad Olmasında Siyak

Kur'ân'da yer alan emir formlarının hükümleri aynı değildir. Vücut ifade edenler olduğu gibi, ibâha veya mendub olmayı ifade edenler de vardır. Bunu tespit etmede yararlanacak en önemli ifade araçlarından biri de vücut, ibâha veya başka bir hüküm ihtiva ve iktiza eden siyaktır.

⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VIII, s. 5421-5422.

Mülk sûresinde her şeyin insan için yaratıldığı beyan edilerek yeryüzünde yürünmesi ve Allah'ın rızıklarından yenmesi emri verilmektedir.⁸¹ Buradaki emir kalıplarının ibâha için olması hususu Elmalılı'ya göre izaha muhtaçtır. Konu siyak doğrultusunda düşünüldüğünde salt ibâha olmaktan çok, lütuf ve ikaz arasında bir yol gösterme olduğu şöyle ifade edilmektedir:

“(Yürüyün, yiyin) emirlerini müfessirîn ibahaya hamletmişlerdir. Bu umumî noktai nazardan doğru olmakla beraber biraz izyaha muhtacdır. Burada siyakı kelâm bu emirlerin mücerred ibaha için değil, lûtf-u inzar beyninde bir irşad için olduğunu göstermektedir. Lûtf, asıl fiillere temkîn ve ıkdar ile terğıyb noktai nazarındandır. Bu cihetle bunda ibahadan fazla bir nedib ve lüzümuna göre vucub ma'nası da vardır. Nefakasını tedarük etmek ve ölmeyecek kadar yemek vacib olduğu cihetle bu gibi ahvelde bu emirler ibaha halinde kalamaz. Inzar cihetine gelince o da “ve ileyhi'n-nüşûr” ile iş'ar olunacağı üzere bu fiillere bâis olan gaye ve niyetlere nazarandır. Ya'ni yürüyün, çalışın, yeyin ammâ bu kuvvetleri ve salâhiyetleri size veren Allah ve ölümü unutmuyarak ve ona hesap vereceğinizi düşünerek hareket edin, haksızlık, tecavüz, israf, sefâhet ve saire gibi kötü gayeler için değil, Allah için Allah'a gideceğinizi hesap ederek, hasıl Allah'dan korkarak yürüyün, yeyin demektir. Bu iki haysiyet mülâhaza edilince umumî netice ibaha mahiyetinde kalırsa da bunların gerek efrad ve gerek cem'iyet noktai nazarından mühim bir irşad olduğunu unutmamak ve ahvalin ıktızasına göre vucub, nedib, ibaha hükümlerini bil'ictihad ayırmak icab eder...”⁸²

Emalılı ilgili âyetlerin siyakını dikkate almak suretiyle söz konusu âyetin dünya rızıklarından yenme emrinin salt mübah kılma anlamına gelmediğini, lütuf ve ikaz arasında bir irşad olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.

7.e. Zâhir İfadeler ve Siyak

İbarenin bizzat kendisinden anlaşılman manası olarak tanımlanan zâhir,⁸³ ifadelerden çıkarılacak hükümler konusunda yararlanılan önemli bir katmandır. Âyetlerdeki zâhir ifadelerin tespitinde kullanılan başlıca karinelere biri de siyaktır.

⁸¹ Mülk, 67/15.

⁸² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VII, s. 5229-5230.

⁸³ Bkz. Ali b. Muhammed Şerîf Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, “Zâhir Maddesi”, yy., ty. s. 143.

Elmalılı da ifade aşamalarından zâhiri belirleyen unsurlardan biri olarak siyakı görür. Nisa sûresinin 101. âyetinde bildirilen seferde namazların kısaltılması konusunda zâhirdeki açıklığı siyakın kazandırdığını şöyle ifade etmektedir:

“Maamafih âyetin yine seferi cihad ile alakadar olduğu da siyakından zahirdir. Ve bunun için burada alel’itlak seferî namazlara bir iyma bulunsa bile asıl mâ siyaka leh havfi düşmanla alakadar olan harb veya hicret seferi olduğundan hükmi âyet salâtı seferîden ziyade mevakî’i zarurette salâtı havfe nazırdır.”⁸⁴

Şu halde Elmalılı seferlerde namazların kısaltılması emrinin ilgili âyetlerden çıkan zâhir mana olduğunu, ancak siyakı dikkate alındığında ise bu kolaylaştırmanın savaş veya hicret gibi zaruri hallere matuf olacağını ifade etmektedir. Merhum müfessirmiz bu görüşüyle konu üzerinde farklı bir yaklaşım sahibi olmaktadır ki, burada mevzumuz dışındadır.

7.f. Farklı Tefsir Kavillerini Tercihde Siyak

Tefsirlerde bir âyeti anlama ve yorumlama sadedinde aynı konuda çeşitli görüşlerin bulunduğu malumdur. Böyle bir durumda Elmalılı bir âyetin tefsirinde önceki müfessirler tarafından ortaya konan kavillerin sıhhatini siyaka müracaat ederek tespit etmektedir.

Örneğin Elmalılı “O ki görüyor kıyam ettiğin vakit seni. Ve secdekârlar arasında dolaşmanı”⁸⁵ âyetinin tefsirinde müminden mümine babalarının sülbünden geçmek sûretiyle gelen iman intikali şeklindeki görüşü âyetin siyakına vurur ve şu sözlerle bu tefsiri uygun bulmaz:

“...namaz kılanlara imam olarak harekâtını veya mü'minleri teftiş için içlerinde dolaştığını, yâhud ı'lâi kelimetullahda mü'minler arasında mesayını, yâhud da vazifei risaleti iyfa için enbiya miyanındaki hıdematını bir de “dünyaya gelinceye kadar mü'minden mü'mine atalarının sulbündeki intikalâtını” diye bir ma'nâ verilmiş ise de bu intikal mazıyde olup âyetin siyakı ise hal ve istikbalde zâhir olduğundan bu ma'nânın burada istinbatı baid görünür.”⁸⁶

İlgili âyetin siyakında cereyan eden fiil formatlarından hareketle Elmalılı, Hz. Peygamberin çeşitli vesilelerle müminler içinde bulunmasını hakikî manasıyla anlaşılmasını tercih eder, nakledilen diğer yorumu uygun görmez.

⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. II, s. 1441-1442.

⁸⁵ Şuara, 26/218-219.

⁸⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. V, s. 3648.

7.g. Sebebi Nüzul Rivayetlerini Değerlendirmede Siyak

Bir kısım âyetlerin nüzul sebepleri doğrultusunda nazil olduğu malumdur. Bazen bir âyetin iniş sebebi bağlamında farklı rivayetler söz konusu olabilmektedir. Bu rivayetlerin tercihinde ilgili âyetin siyakı belirleyici olabilmektedir. Elmalılı bu hususta siyak ilkesini çalıştıran bir müfessirdir. Örnek olarak aşağıdaki hususu incelemek mümkündür:

Ankebut sûresinde yer alan “yetişmedi mi daha onlara ki sana kitab indirdik, karşılarında okunup duruyor?”⁸⁷ âyetinin sebebi nüzülü olarak şöyle bir rivayet anlatılır: Bir grup Müslüman, Yahudilerden duydukları bilgileri yazdıkları bir kürek kemiği ile Peygamberimize gelmişlerdir. O da bu durumdan hoşlanmamış ve “bir kavmin kendi peygamberlerinin getirdiğini bırakıp da başkalarına getirdiğine rağbet etmeleri hamakat veya dalaletlerine kafidir” demiştir. Bunun üzerine de “yetişmedi mi daha onlara ki sana kitab indirdik, karşılarında okunup duruyor?” âyeti nazil olmuştur. Elmalılı’ya göre bu vaka âyetin siyak ve sibakına uygun düşmemekte ve bunu şöyle izah etmektedir:

“Lâkin bunun sebebi nüzul olması âyetin altına ve üstüne muvafık düşmüyor. Çünkü siyak-u sibakına nazaran “hum” zamirleri Müslimlere değil “levlâ ünzile aleyhi âyetün” diyenlere raci'dir.”⁸⁸

Görüldüğü gibi ilgili âyetin siyakını dikkate alan Elmalılı yukarıda anlatılan sebebi nüzul rivayetini uygun görmemektedir. Âyetin Müslümanlar’a değil, “(peygambere) bir mucize indirilmeli değil miydi?” diye İslam davetine karşı çıkan müşriklere hitap ettiğini söyleyerek ileri sürülen sebebi nüzul rivayetini şüpheyle karşılamaktadır.

7.h. Umum-Husus Hükümü ve Siyak

Hükümlerin tüm fertleri içine alan umum ile sadece bir kısım fertleri içine alan husus tespitinde başvurulması gerekli olan en önemli kriterlerden birisi siyaktır. Başka bir deyişle bir âyetin hükmünün umum mu husus mu olduğu siyakından anlaşılabilir. ⁸⁹

⁸⁷ Ankebut, 29/51.

⁸⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. V, s. 3786.

⁸⁹ Ebû İshak Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şeriâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty., c. II, s. 65-66.

Elmalılı da bu kuralı işletmekte ve Mümtehine sûresinde müminlerin kimlerle dostluk ve ilişki kurabileceklerini bildiren âyetlerin umum mu husus mu olduğunu siyaktan hareketle tespit etmeye çalışmaktadır. Sûrenin 8. âyeti “Allah sizi din hakkında size kıtal yapmayan ve sizi yurdlarınızdan çıkarmayan kimselerden, onlara iyilik etmeniz ve kendilerine adalet yapmanızdan nehyetmez, çünkü Allah adalet yapanları sever” diyerek dostluk kurma sınırını ortaya koymaktadır. Bu çerçevenin içine kadınların, çocukların, kafirlerin içinde bulunup da hicret etmemiş veya edememiş müminlerin girdiğine dair görüşler bulunmakla beraber Elmalılı’ya göre âyetin zahiri ve siyakı herhangi bir kesime tahsisi uygun kılmamaktadır. Şu halde müminlerle savaşmayan, onları yurtlarından çıkarmayan ve düşmanlık etmeyen her kesimin âyet zımnına girmesi mümkündür.⁹⁰

7.1. Müşterek Lafızlarda Siyak

Hemen her dilde bazı kelimelerin birden çok anlama geldikleri bilinmektedir. Kur’ân dili söz konusu olduğunda ise bu tür çok anlamlı kelimelere müşterek veya zû vücûh denmektedir. Müşterek kelimelerin içinde geçtiği metinde hangi anlamında kullanıldığını belirleyen kriterlerden başlıcası da siyak olmaktadır. Müfessirimiz Elmalılı da müşterek lafızların anlamını belirlemede siyaktan istifade etmektedir.

Esef hüzn müdür gazap mıdır?

Hüzün ve gazap gibi iki manası olan “esef” kelimesinin “ve lemmâ racea mûsâ ilâ kavmihi gadbâne esefâ” âyetinde⁹¹ hangi anlamında olduğunu belirlemek için Elmalılı siyaka müracaat etmiş ve kelimenin bu âyette “son derece kızgın olarak” anlamına geldiğini şu şekilde tespit etmiştir:

“Esef, nefsin hoşlanmadığı bir mekruh karşısında aldığı haleti mahsusasıdır ki o mekruh mafevktan gelirse hüzn ve inkıbaz, madundan gelirse gadab ve heyecan olur. Şu halde esefi Musâ kavmine karşı son derece bir gadab, Allah’a karşı da bir hüzn demek olur. Bu iki haysiyyetle burada “esefâ” bir taraftan “şedidülgadab” ma'nâsiyle, diğer taraftan da “hazînen” ma'nâsiyle tefsir olunmuştur ki evvelki Ebüdderda radiyallahü anhin kavli ve bir çok müfessirînin muhtarıdır. Zira siyakı âyet, gadab üzerindedir. Ya'ni “gadbâne esefâ” kızarak ve son derece kızarak demektir.”⁹²

⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VII, s. 4905.

⁹¹ “Vaktaki Musa kavmine gadabnâk, esefnâk olarak döndü.” A'raf, 7/150.

⁹² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. IV, s. 2285-2286.

Kur'ân'da insan Hz. Adem midir, mutlak insan mıdır?

İnsanın yaratılışını beyan eden âyetlerdeki insan kelimesini Hz. Adem olarak anlayanlar olduğu gibi cins manasında mutlak insan olarak anlayan müfessirler de bulunmaktadır. Elmalılı bu konuda siyaka başvurur ve cins olarak mutlak insanın anlaşılması gerektiğini şu sözleriyle ifade eder:

“Hattâ bir kısım müfessirîn İbni Abbas, Ikrim, Katade ve Mukatil'den nakledildiği vechile burada “el-insân”ı Âdem diye tefsir etmişler, “lâmı” ahde haml eylemişlerdir. Gerçi muhakkikînin muhtarı cins olmasıdır. Siyakı kelâm da bunu mukteziydir. Netekim Ebüssuud demiştir ki: el'insan ile murad, cinstir ve ma'nâ şudur “billâhi insan cinsini Âdem'in halkı zımından tıynden bir sülâleden halkı icmalî ile halk ettik... Maamafih ahdolunduğu takdirde de zımmen bu ma'nâ lâzım gelir.”⁹³

Hucurat sûresindeki minnet, nimeti artırmak mı, başa kakmak mı?

Kur'ân'da minnet kelimesi fiilî ve kavli olmak üzere iki manaya gelmektedir. Birinci manasında nimete doyumak, ziyadesiyle nimetlendirmek gibi anlamlara gelir ki birçok âyet bu manadadır. İkinci manası ise verdiği nimeti ve yaptığı iyiliği başa kakmak demektir ki insanlar arasında ancak nimete nankörlük edildiğinde hoş karşılanabilecek bir olumsuz davranış şeklidir. Ragıb Isfehânî'ye göre Hucurat sûresinin 17. âyetinde yer alan Allâh'ın minnet etmesi konusu nimetin ziyadesiyle verilmesi anlamına gelmektedir. Ne var ki âyetin siyakından hareket eden Elmalılı, Ragıb'ın bu tespitini isabetli bulmaz ve Müslüman oldukları için bunu Peygamberimizin başına kakan insanlara karşı ikinci manasında olduğunu şöyle savunur:

“Râgıb, bu menn-ü minnetin evzandan olan batman ma'nâsına « menn»den me'huz olduğuna kail olarak der ki: minnet ni'meti sekîle demektir. Ve bu iki vechile söylenir: birisi fi'l ile olur. Fülân Fülâna menn etti denir ki ni'met ile ağırlaştırdı, ya'ni çok ni'met verdi demektir. “lekad menne'llâhu ale'l-mü'minîne”, “femenne'llâhu aleykum”, “velekad menennâ alâ mûsâ”, “yemunnu alâ men yeşâu”, “nurîdu en nemunne ale'llezîne” hep bu ma'nâyadır. Hakîkatte bu ancak Allah Tealâ'dan olur. İkincisi de söz ile olur, o ağırlık lâf ile verilir ki insanlar arasında bu çirkin sayılır. Meğer ki küfranı ni'met halinde ola, ve çirkin olduğu için “elminnetu tehdimu's-sanminnet iyiliği yıkar” denilmiştir. Küfran halinde söylenmesi iyi düşeceğinden

⁹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. V, s. 3432.

dolayı da “izâ kufiratu'n-ni'metu hasuneti'l-minnetu/ni'met nankörlükle karşılanınca minnet güzelleşir” denilmiştir: “yemunnûne aleyke en eslemû kul lâ temunnû aleyye islâmekum” kavli ilâhîsinde onlardan olan minnet kavli ile, Allah'dan onlara olan minnet de fi'l ile dir ki onlara hidayetidir... Râgıbın bu son sözü câyi nazardır. Burada Allah Tealâ'nın onlara menni hidâyet ni'metine karşı küfran halinde hasen olan kavlen ıhtar ma'nasında olmalıdır. Zira fi'l ile minnet ve hidâyette inzar ma'nâsı yoktur. Halbuki bu menni ilâhî nehiyden sonra bir inzar siyakındadır. (kul lâ temunnû aleyye islâmekum) de ki islâmınızı bana minnet saymayın: benim başıma kakmayın (belillâhu yemunnu aleykum) belki Allah size menn eder. Ya'ni menn sizin hakkınız değil, bil'akis Allah'ın hakkıdır. Siz müsliman olduk diye başa kakarsanız doğrusu Allah size minnetinin ağırlığını yükletir, ni'metini başınıza kakar. (en hedâkum li'l-imân) çünkü sizi iymana hidâyet buyurmuştur (in kuntum sâdikîn) eğer sadık iseniz - ya'ni (âmennâ) demektedir doğru iseniz dediğiniz gibi hakikaten mü'min, sâdik müsliman iseniz, iman çok büyük bir ni'met, buna hidâyet Allah'dan bir minnet olduğu için siz buna şükretmeyip de onu Peygamberin başına kakarsanız Allah Tealâ bu hidayete karşı küfranınızdan dolayı sizin başınıza kakar, hitabı itabının ağırlığı altında ezer, ni'metini keser.”⁹⁴

Şu halde Elmalılı ilgili âyetlerin siyakından hareketle, genelde nimeti çokça vermek ve başa kakmak şeklinde iki anlama gelen müşterek “minnet” ifadesinin ikinci anlamında olduğunu ortaya koymuştur.

Tıbâk mutabık mı, kat kat mı?

Mülk sûresinin “o ki yedi sema yaratmış birbiriyle mutabık, göremezsin o rahmânın yarattığında hiç bir nizamsızlık, haydı çevir gözü görebilir misin hiç bir çatlak, bir kusur?”⁹⁵ âyetinde mutabık diye çevirilmiş olan “tıbâkan” kelimesi birbirine mutabık, ya da tabaka tabaka olmak üzere iki anlama gelmektedir. Bu iki mana da mümkün ve geçerli olmakla beraber Elmalılı çoğunlukla müfessirlerin âyetin siyakından hareketle yedi kat göğün mutabakatı ve uyumu anlamını tercih ettiklerini belirterek kendisi de şu sözleriyle aynı görüşe katılmaktadır:

“Şu muhakkaktır ki Allah Tealâ, hakikatlerinin tafsilini kendi bildiği yedi, sema yaratmıştır ki “tıbâkan” hep birbirine mutabık, yâhud tabaka tabaka... Ekser müfessirinin ihtiyar ettikleri vechile masdar olduğuna göre mufaale babından vifak ve muvafekat gibi mutabekat ma'nasına masdar olup sülâsîsi tının kesriyle tıbaktır.

⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VI, s. 4485-4487.

⁹⁵ Mülk, 67/3.

Burada “seb’a”dan hal olduğu için zâte tıbakın veya mutabekaten mevkiindedir. Yekdiğerine mutabık, hep birbirine uygun demek olup teaddüleriyle beraber aralarındaki sıkı nizam irtibatı ifade eder. Bu ma'na seyyarelerin her birindeki hususiyetle beraber bir cazibe etrafındaki âhenklerine mutabık olduğu gibi, bir zıya ile bir hararet, bir ses gibi ayrı ayrı hislerle idrâk olunan hâdiselerin gerek âfakta ve gerek enfüste yekdiğerine intıbak edip kaynaşarak müttefikan bir hakikat haber vermeleri haline de mutabıktır. Bu intıbak olmasaydı biz tecrube sahasında muhtelif havassimizin ihsosatını müşterek bir hiss ile alıp da bir sûreti mahsusa ile hafızamıza koyamaz, üzerinde aklımızı işletemez, haricde mevki'lerini ta'yin eyliyemez, bir hak fikrine iremezdik. Tam ma'nasiyle şirk ve perişanlık içinde kalır, ruhumuzun vahdetini dahi bulamazdık. İkincisi tabak, yâhud tabakanın cem'i olmasıdır ki Kamus sahibinin Besâir'de beyanına göre tabak ve tabaka bir şey'in muvafık olan kapağına ve örtüsüne mevzu' olup ona teşbih tarikiyle alt kata muvafık gelen üst kata ve yüksek rütbe ve dereceye ıtlak olunur. Ve cem'inde etbak ve tıbak denilir ilh. Bu ma'naca “tîbâkan” tabaka tabaka demek olur. Ba'zı müfessirîn de bu ma'nayı ihtiyar etmişlerdir. Bu da her üç ma'naca muvafıktır. Çünkü seyyarâttan her biri merkez etrafında birbiri üstüne böyle tabaka tabaka birer saha'i sema teşkil ettikleri gibi idrakât âlemimizde en aşağıda zevk, onun üstünde lems, onun üstünde şemm, onun üstünde semi', onun üstünde basar, onun üstünde akıl, onun üstünde vahiy hâdisat ve müteallikat olmak üzere tabaka tabaka birer vüs'at sahası arzederler. Üç buüdlü sema, dört buüdlü sema ilh... diye mülâhaza olunabildiği sûrette ise her iki ma'naca tıbak mefhumu daha zâhirdir. Âyette etbakan veya mutabikatin denilmeyip de “tîbâkan” buyurulması her iki ma'nanın da sadık olduğunu gösterir. Bununla beraber şu vechile izah edilmesi asıl murad tabakattan ziyade mutâbekat tefhîm etmek olduğunu anlatır. Ekser müfessirînin bunu ihtiyar etmeleri de bu siyaktan dolayı olmalıdır. Zira mutabekat takrîr için tefavütü nefy ile buyuruluyor ki “mâ terâ fî halkır rahmâni min tefâvut” Rahmânın halkında hiç bir tefavüt göremezsin.”⁹⁶

Üç anlamlı gâşiye nedir?

İçinde geçtiği sûreye de adını vermiş olan “gâşiye”⁹⁷ kelimesinin “kıyamet, cehennemliklerin yüzlerini saracak ateş ve ateşin içine düşüp sarılan cehennemlikler” şeklinde üç manası vardır. Elmalılı bu manalar konusunda sûrenin siyakını dikkate almakta ve şu ifadeleriyle bunlardan “kıyamet” manasını uygun görmektedir:

⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VII, s. 5180-5181.

⁹⁷ Gaşiye, 88/1.

“... elgâşiye kıyametin isimlerindedir. Çünkü birden bire şiddetiyle halkı saracak ve ehvali, umumu bürüyecektir. Ba'zıları demişlerdir ki: “ve tegşâ vücûhehumun nâr” buyurulduğu üzere kâfirlerin, ashabı narın yüzlerini saracak olan nardır, “ennârul gâşiye” meâlindedir. Ba'zıları da o cehennem ateşinin içine düşüp onu saracak olan ehli nardır demişler, cümhur evvelkini sûrenin siyakına muvafık görmüşlerdir.”⁹⁸

7.i. Tekrar İfadelerde Siyak

Tekrarlar Kur'ân'ın da kullandığı bir eğitim ve öğretim tekniğidir. Ne var ki Kur'ân'da tekrarlanan konu ve ifadelerin salt tekrar değil, ortamıyla ve amaçlarıyla son derece bütünleşmiş farklı ifadeler olduğunu ilgili âyetlerin siyakları istikametinde incelenmesi ortaya koymaktadır. Elmalılı da bu yöntemi ilgili husus için kullanmaktadır.

Örneğin Haşr sûresinin “Ey o bütün iman edenler! Hep Allah'a korunun ve baksın bir nefis yarın için ne takdim etmiş, hem Allah'dan korkun, çünkü Allah her ne yaparsanız şübhesiz habîrdir”⁹⁹ mealindeki âyetinde “Allah'dan korkun” ifadesi iki defa geçmektedir. Elmalılı bunun tekrar değil, siyakı doğrultusunda düşünüldüğünde iki farklı konu için serdedildiğini şöyle ifade etmektedir:

“... bu zâhiren evvelkini te'kid için tekrar gibi görünür. Fakat evvelki Allah sevgisiyle emirlerin, vazifelerin iyfası, bu da Allah korkusuyla menhiyyattan, fenalıklardan sakınılması siyakında olmak itibariyle farklıdır. Ya'ni Allah'tan korkun da fenalık yapmayın, korunmamazlık etmeyin çünkü Allah her ne yaparsanız habîrdir. Yarın ona göre mücazat veya mükâfatını verecektir.”¹⁰⁰

Buna göre birinci korkma, ilahî emir ve yasaklara Allah sevgisiyle riayet, ikinci korkma ise Allah korkusuyla kötülüklerden uzak durmak anlamında kullanılmış, siyakın kazandırdığı bu anlam farklılığıyla salt bir tekrar söz konusu olmamıştır.

⁹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VIII, s. 5772.

⁹⁹ Haşr, 59/18.

¹⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VI, s. 4865.

7.k. Mübhem Konularda Siyak

Anlamı kapalı kelime ve konuların ne anlama geldiklerini tespit etmede en önemli unsurlardan başlıcası siyaktır. Siyaka başvuru olarak Kur'ân'daki muğlak ve mübhem kelime ve konuların muhtevalarını tespit edilmesi yöntemine Elmalılı da sıklıkla başvurmuştur:

Firavun iman eden sihirbazları öldürdü mü?

Araf sûresinin 126. âyeti sadedinde Firavun'un emriyle Hz. Musa'nın asa mucizesine karşılık vermeye çalışan ve hakikati görünce de iman eden sihirbazlara "mutlak sizin ellerinizi, ayaklarınızı çaprazına keseceğim, mutlak sizi, hepinizi birden asacağım" şeklindeki tehdidin gerçekleşip gerçekleşmediği müfessirler arasında kati değildir. Mamafih Elmalılı bu konuyu âyetin siyakından hareket ederek çözmekte ve Firavun'un tehdit ettiği şekilde imana gelen sihirbazları öldürdüğünü ve şehit ettirdiğini şöyle ifade eder:

"Firavn tehdidini icra etti mi etmedi mi? Bunda ihtilâf edilmiştir. Ba'zıları İbni Abbas'tan "günün evvelinde sâhir idiler, âhırinde şehid oldular" diye nakletmiş. Diğer ba'zıları da bu tehdidin iykai tasrih edilmediği cihetle ademi vukuuna kail olmuşlardır. Lâkin bizce siyakı Kur'ân vukuunu andırıyor. Bu zevat, iymanlarından sebat ederek ölmeği canlarına minnet bilmişler ve hak yolunda şehid olmuşlardır."¹⁰¹

Belkıs'ın tahtını kim getirdi?

Belkıs'ın tahtının Sana'dan Sebe'ye veya geleneksel tanımıyla Şam topraklarına bir yere oturup kalkacak kadar kısa bir zaman diliminde taşıyan kimsenin Hz. Süleyman mı, Ifrit mi, yoksa bir başkası mı olduğu konusu müfessirler arasında mübhem olup ihtilâflıdır. Müfessirimiz siyaktan hareket ederek çoğunluğun Hz. Süleyman'ın çevresinden biri olduğu şeklindeki çoğunluğun görüşünü isabetli bulur:

"Maamafih ekseriyet, bu zâtın Süleyman aleyhisselâmın kendisi değil, eshabından birisi olmasını nazmın siyakına daha muvafık bulmuşlardır."¹⁰²

Hz. Peygamberin mirac'ta gördüğü âyet-i kübrâ neydi?

Necm Sûresinin 18. âyetinde ise "Vallahi gördü rabbının ayatından en büyüğünü gördü" ifadesinde Peygamber (sas)'in neyi gördüğü hususunda Cebrail (as)'ın adı geçmektedir. Ne var ki Elmalılı âyetlerin siyakından hareketle makamın gerektirdiği durumun Cebrail'den daha büyük bir varlığın olmasını iktiza ettiğini söyler:

¹⁰¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. IV, s. 2255.

¹⁰² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. V, s. 3679-3680.

“... nihayet rabbının âyâtından en büyüğünü gördüğü anlatılmıştır ki bu siyaka göre bu “kübrâ”nın Cibrîlden ibaret olmayıp daha büyük olması ıktiza eder. Netekim Razî de zâhir olan bu âyât, Cibrîlin gayri olmaktır der. Alûsî de şöyle demiştir. Ba'zı haberlerde aleyhissalâtü vesselâmın bu gördüğünü Cibrîl ve Refref diye ta'yin vârid olmuş ise de gerek olan hasra hamleylememektir. Aleyhissalâtü vesselâm Mi'rac gecesi lâ tuhsâ âyâti kübrâ görmüştür.”¹⁰³

İnançsızlar gökyüzünde kimden emin olamazlar?

Mülk sûresindeki “yoksa emin misiniz o semâdekinden”¹⁰⁴ âyetinde gökyüzündekinden kimin kastedildiği açık olmamakla beraber Elmalılı'ya göre âyetin siyakı kasdın Allah Teâlâ olduğunu göstermektedir:

“Bu unvan bizden üstün olarak semada bulunan zevil'ukulün hepsine şamil olabilir. Onun için bir takım müfessîrin bu, melâike demişlerdir. Lâkin siyakı kelâm bundan murad, Halık Teâlâ'nın kendisi olmasında daha zâhirdir. Seleften menkul olan da ekseriyetle budur.”¹⁰⁵

Görüldüğü gibi iktibas ettiğimiz bu cümlelerinde Elmalılı, sözün siyakından hareketle Mülk sûresindeki mübhem ifadeden kasdın Allah Teâlâ olduğunu ifade etmektedir.

Mübhemattan 19 sayısı

İhtilafa konu olan mesele de Kur'ân'daki 19 sayısının mübhem oluşudur. Müddessir sûresinde “bilir misin hem ne sekar. Ne bakıyye kor ne bırakır. Beşere susamış bir susuz. Üzerinde on dokuz. Hem biz o ateşin muhafızlarını hep melâike yaptık, sayılarını da ancak küfr edenler için bir fitne kıldık ki kitab verilmiş olanlar yakîn edinsin ve iymân edenlere iymân artırsın, kitab verilenler ve mü'minler şübhelenmesin, kalblerinde bir maraz bulunanlarla kâfirler de desin: Allah bununla meselâ ne murad etmiş? İşte böyle Allah dilediğini şaşırır, dilediğini de yola getirir ve rabbının ordularını ancak kendisi bilir ve o ancak bir öğüttür düşünmek için beşer”¹⁰⁶ âyeti Kur'ân-ı Kerim'in en enteresan âyetlerinden birisidir. Cehennem üzerine konan 19 varlığı başta gayri müslimler olmak üzere müslümanları da etkilemekte, âyetin ifadesiyle fitne olmaya devam etmektedir.¹⁰⁷ Elmalılı tam da

¹⁰³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VII, s. 4588.

¹⁰⁴ Mülk, 67/16.

¹⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VII, s. 5233.

¹⁰⁶ Müddessir, 74/27-31.

¹⁰⁷ Sayı ve harf gizemciliği konusunda detaylı bilgi için bkz. Hüsamettin Aksu, “Hurufilik”, *DİA* c. XVIII, s. 408-412 ; Mustafa Ünver, *Hurufilik ve Kur'ân Nesimi Örneği*, Fecr Yay., Ankara 2003.

burada âyetin siyakından hareketle 19 sayısının ve işaret ettiği durumun imtihan olduğunu, ne olduğunun tam olarak anlaşılamayacağını, bu yüzden inancı muhafaza ederek tevile sapılmaması gerektiğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

“...üzerine on dokuz - bu on dokuzun ne olduğunu anlatan mümeyyizi zikir olunmuyor. Ancak bundan sonraki âyetten o cehennem korucuları olan melâike ya'ni zebanîler olması anlaşılıyor. Beşerin ruhî ve ahlâkî kuvvelerini tahlil ve tasnif ile bu adedin sirr-ü hikmetini izyaha çalışmak isteyenler olmuş ise de doğrusu bunun dirayetle bilinecek bir ılm işi değil, mutlak bir iman işi olmak üzere imtihan için olduğu ikinci âyette bilhassa anlatılmıştır. Onun için bunun bilâkayd-ü şart bir iman ile inanılması matlûb, mutlak bir ihbarî ilâhî olduğunu tasdik edip te'vilini Allah bilir demek lâzım gelir. Bunun hasılı, Allah Tealâ'nın şimdi sizin tamamen bilip anlayamayacağınız ve ileride tezahür edecek öyle kuvvet ve kudretleri vardıkları onların hakikatini ancak kendisi bilir. Ve sizin ona mutlak sûrette inanmanız lâzım gelir. İşte size onlardan bir numune haber veriyor. Bu hali hazırda imanı olmıyan ve kalblerinde bir çürüklük bulunanlar için şaşırtıcı bir muammâ gibi gelir. Böyle kapalı Allah kelâmı, peygamber tebliği mi olur? diye alay ve inkâra sapmalarına sebep olabilirse de kitab ve peygamberin ne demek olduğunu ve istikbal işinin bugünkü kıyaslarla bilinmeyeceğini bilenlerin işkillerini kesecek ve iman kabiliyeti olanların imanlarını artırarak muvaffakiyyet ve halaslarına bâis olacak en mühim sebeplerden, ihtar ve ihbarlar cümlesinden olduğu için bunların te'viline çalışmıyarak mutlak bir iman ile inanılmak iktıza eder demek olduğunu beyan siyakında buyuruluyor ki: “sayılarını da ancak küfr edenler için bir fitne kıldık” burada ashabı nar, ebediyen o ateş içinde kalıp yanacak olanlar ma'nasına değil, o ateşe sahib olup kuruyacak bekçiler, muhafızlar ma'nasına olduğu zâhirdir...”¹⁰⁸

Şu halde yukarıdaki ifadelerinde 19 sayısının mübhemliğini açma konusunda siyaka müracaat eden Elmalılı, konunun cehennem zebanileriyle ilgili olduğunu, ancak neden 19 sayısı olduğunun sırrının siyakta da açılmadığını, bu sayının insanların sınındığı bir enstrüman olduğunu, bunun için de iman edilip, teslimiyet gösterilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

¹⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VIII, s. 5458-5459.

Meşîet-irâde meselesi

İslamda teknik ifadesiyle meşîet meselesi yani Allah'ın ve kulların iradesi ve dilemesi hususu birçok itikadi mezhebi doğrudan etkilemiş önemli ve zor konulardan biridir. Kula tüm iradesinde bağımsız ve eylemlerinin yegane yaratıcısı gözüyle bakan Mutezilenin ve karşı taraftaki Ehl-i Sünnetin birbirinden ayrıldığı temel konulardandır. Bu tartışmada başat rol oynayan önemli teknik âyetlerden bir tanesini de Elmalılı siyak merkezli olarak incelemektedir. Tekvir sûresinin “fakat o âlemlerin rabbi Allah dilemeyince siz dilemezsiniz”¹⁰⁹ âyeti sadedinde Elmalılı bu önemli konuyu şöyle tartışmaktadır:

“... nazmın kendisinde dahi bir kaç vecih muhtemil olmakla beraber asıl sevk, istikamet meşîyyeti üzerine bir tezkir olup diğerleri dereci tâliyededir. Meşîyyet, mutlak görünmekle beraber istikamet meşîyyetli olmak siyakın muktezasıdır. Bu bakıştan evvelâ “mâ” karîne bulunduğu zaman nefyi istikbalde dahi kullanılırsa da asıl vaz'ı nefyi hal olduğuna göre şu ma'na zihne gelebilir: maamafih siz dilemiyorsunuz: mustakîm olmak istemiyorsunuz, meğer ki ileride Allah dileye, ya'ni istikametinizi dileyip de sizi meşîyyette mecbur ede. Bunda “mâ teşâûne” halde, “en yeşâe'llâh” istikbalde demek olur. Lâkin bu sûrette hitab, istikameti istemiyenlere tahsis edilmiş, Allah Tealâ'nın meşîyyetine de ... yalnız ilca'î ve icbarî meşîyyet ma'nası verilmiş olur. İnsanı meşîyyetinde tamamen müstekîl ve fi'linin halikı add etmek isteyen Mu'tezile bu ma'naya sarılmak istemişlerse de bunda mustekîm olmak isteyenlere bir tezkir yapılmamış, ancak istemiyenlere hitab ile bir inzar yapılmış oluyor. Bu ise “li men şâe minkum en yestekîm” sevkine münafidir. Buna muvafık olan hitab, ya umumî veya mustekîm olmak dileyenlere müteveccih olarak istikamette de meşîyyeti abdin meşîyyeti ilâhiyyeye ıktiranını ihtar etmektir. Maamafih ey insanlar veya ey istikameti dileyenler! Siz o istikameti başka bir sebep ve suretle dilemiyorsunuz ancak Allah'ın onu meşîyyetiyle, ya'ni sizin dilemenizi dilemesi, irâdenizi irâde etmesiyle diliyorsunuz. O halde istikamete muvaffak olanlar muvaffakiyyeti kendilerinden bilmemeli, Allah'ın fadl-ü kereminden bilmelidirler. Yâhud siz hiçbir takdirde o meşîyyeti kendi kendinize yapamazsınız, o istikameti dileyemezsiniz, ancak Allah'ın meşîyyeti, ya'ni sizin meşîyyetinizi irâdesi takdirinde dilersiniz, yaparsınız. Bu iki ma'nânın ikisinin de hasılı şu olur: Allah'ın irâdesine ıktirar etmeyince sizin ne iradeniz vakı' olur, ne muradınız, ne istikametiniz, ne

¹⁰⁹ Tekvir, 81/29.

tezekkürünüz, çünkü Allah rabbülâlemîndir, onun mülkünde, onun irâdesı olmaksızın hiç bir şey olamaz. Onun için istikameti diliyenler de muvaffakıyyeti kendi irâdelerinden bilmemeli, Allah'ın fadl-ü kereminden bilmelidirler. İşte siyaka nazaran bu âyetin fâidei tezkiriyyesi budur... Çünkü Allah'ın meşıyyeti olmayınca sizin meşıyyetiniz istikameti istilzam etmez demiştir. Filvaki Allah irâde etmeyince abid irâde edemez, lâkin Allah abdin irâdesini irâde etmekle muradını da irâde etmiş olmak lâzım gelmez. İnsan bir şey irade eder de muradı husul bulmayabilir. Niceleri doğru gitmek ister de başı döner düşer, O vakit Allah onun irâdesini irade etmiş, fakat muradının husulünü irâde etmemiş demektir. Zira iradesini irade etmese idi o, irâde edemezdi, muradını irâde ede idi murad husule gelirdi. Demek ki Allah'ın meşıyyeti muradı müstelzim, lâkin abdin meşıyyeti Allah'ın meşıyyetine ıktiran etmedikçe müstelzim değildir...¹¹⁰

Görüldüğü gibi Elmalılı'nın bu ifadelerinden Mutezile'nin meşîet âyetini kendi düşüncesi yararına "istikameti isteyen kimseye bir hatırlatma verilmiş, ancak istikamet iradesinde bulunmayana herhangi bir hatırlatma ve uyarı verilmemiştir" anlamını tercih ettiği anlaşılmaktadır. Müfessirimize göre ilgili âyetteki meşîet, her ne kadar mutlak manaya geliyorsa da siyak ve muktezası bunun istikamet meşîeti olduğunu, yani doğruluk ve hidayet üzere olma dileği anlamına geldiğini göstermektedir. Nitekim âyetin siyakında "içinizden müstakim olmak isteyenler için" âyeti yer almaktadır. Ne var ki Mutezile'nin 'istikameti isteyenlere hatırlatma verilmiş, istemeyene bir şey denilmemiştir' şeklindeki yaklaşımı ve isabetli doğru değildir. Çünkü müfessirimize göre siyâkının ihtiva ettiği hatırlatmayla âyet, 'ey istikamete muvaffak olanlar, bu başarıyı kendinizden bilmeyin. Allah'ın ikram ve ihsanı sayesinde doğruluk ve hidayet üzeresiniz, sizin iradeniz Allah'ın iradesine lütfen bitişmiş olduğu için başarılı oldunuz" anlamına gelmektedir. Kısaca Elmalılı bu ifadeleriyle âyetin Mutezile'nin iddiasını doğrulamadığını, aksine siyaktan hareketle insanlara bir edep ve fazilet öğrettiğini ortaya koymaktadır.

7.1. Uydurma Rivayetler Karşısında Siyak

Gerek sebebi nüzul, gerek tefsir sadedinde çok sayıda ve çeşitte rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin hangilerinin sahit, hangilerinin sağıksız olduğunu

¹¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VIII, s. 5626-5628.

tespit konusunda istifade edilen yöntem ve kriterlerden birisi de ilgili âyetin siyakıdır. Elmalılı da bu yöntemi Garanik rivayeti örneğinde kullanmıştır:

Garanik rivayetine göre¹¹¹ Hz. Muhammed (sas) Kureyş müşriklerini kendisine meylettirmek için, onların ilâhlarını tahkir edecek olan âyetlerin nazil olmamasını temenni etmiş. Kendisine Necm sûresi indirilmiş ve sûreyi, Mekkelilerin topluluğuna okumuş. Ancak 20. âyetten sonra şeytan şu sözleri sûreye katmış, Hz. Peygamber de bunun şeytan sözü olduğunu farkedemeyerek âyet gibi okumuş: “Onlar yüce kuğulardır (putlardır). Şefaathleri ümit edilir.” Ardından sûreyi okumaya devam etmiş, sûrenin sonunda müşrikler de dahil herkes secdeye kapanmış ve müşrikler Hz. Peygamber (sas)'i öven sözler söylemişler. Daha sonra Cebrail gelmiş ve Hz. Peygamber'e ‘sen ne yaptın, benim Allah’dan sana getirmediğim şeyleri insanlara okudun’ demiş. Bunun üzerine şu âyet vahyedilmiş: “Hem biz senden evvel ne bir Resul ve ne bir Nebiy göndermedik ki bir temenni kurduğu vakit Şeytan onun ümniyyesine bir ilka yapmış olmasın, bunun üzerine Allah Şeytanın ilka ettiğini derhal nesheder de sonra Allah, âyetlerini muhkemler ve Allah, alîmdir, hakîmdir.”¹¹²

Söz konusu haber, rivayet ilmi açısından çok yönlü olarak incelenmiş ve hikâyenin uydurma olduğu tespit edilmiştir.¹¹³

Zaten şeytanın ilkâ etmiş olduğundan söz edilen uydurma ifâde, Necm sûresinin 20. ile 21. âyetleri arasına konarak siyak açısından değerlendirildiğinde de bu hikâyenin tamamen asılsız olduğu görülmektedir: Müşriklerin putlarını övmek amacıyla serdedildiği iddia edilen “Onlar yüce kuğulardır. Şefaathleri ümit edilir.” sözünün, “Siz de gördünüz değil mi Lât-ü Uzzayı? Üçüncü olarak da menatı uhrayı? Size erkek ona dişi öyle mi? Bu öyle ise çok hayflı bir taksim”¹¹⁴ âyetleri arasında zikredilmiş olması putlara övgü niteliğini temin etmemektedir. Hatta hakaret durumu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu iddiacılara göre Hz. Peygamber'in maksadı, Kureyşli müşriklerin putlarını överek onların yakınlıklarını kazanmaktır. Bununla birlikte

¹¹¹ Bkz. Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1408/1988, c. XVII, s. 186-187; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, İstanbul 1357, c. VI, s. 245 ; İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1405/1984, c. III, s. 230. Ayrıca bkz. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas-Azmi Yüksel, Ankara 1986, s. 109-110 vd.

¹¹² Hac, 22/52.

¹¹³ Garanik haberinin özellikle rivayet ilmi açısından reddi için meselâ bkz. Muhammed Abduh, “Mes'eletü'l-Ġarânik ve Tefsîru'l-Ayât”, (Tefsîru'l-Fâtîha adlı eserinde), 3. Baskı, Mısır 1330, s. 75 vd.; M. Hayri, Kırbaşoğlu, “Şeytan Rivayetleri Kitabı Hakkında”, *Diyanet Gazetesi*, S. 365, Temmuz 1989, s. 10-11.

¹¹⁴ Necm, 53/19-22.

putları methetmek amacıyla söylendiği iddia edilen garanik ibaresinin ardından bu putları yeren, onları küçümseyerek hakaret eden şu âyetin gelmesi de yine bu haberin uydurma olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Onlar hiç bir şey değil sırf sizin ve babalarınızın taktığınız kuru isimler, Allah onlara öyle bir saltanat indirmede, yalnız zanna ve nefislerin sevdasına tabi' oluyorlar, halbuki rablarından kendilerine doğru yolu gösteren, geldi.”¹¹⁵

Binaenaleyh garanik ibaresinin bu siyakta geçmiş olması mümkün olmadığı gibi üstelik böyle bir iddia, açıkça Kur'ân'ın kendi içerisinde çelişkiye düştüğünün kabulü anlamına da gelecektir. Hasılı Elmalılı'nın ifadesiyle söylersek: “Bu tafsilden maksadımız, bu âyetin siyakı garanik uydurmasının da bilhassa ibtalini müş'ır olduğunu anlatmaktır. Zira bu da onların o putlara isnad ettikleri evsaftan olduğu için burada şu mazmun da hasıl olmuş oluyor: o sizin her halde şefaati umulur garanîki ulâ dediğiniz o putlar hiç bir şey değil, sâde kuru isimlerden ibarettirler.”¹¹⁶

7.m. Uygunsuz Yorumlar Karşısında Siyak

Tefsirde ortaya konan kimi yorumlar, ilgili âyetlerin siyaklarından hareketle sağlıklı ve isabetli bulunmamaktadır. Elmalılı da bazı uygunsuz yorumları siyak doğrultusunda eleştirmiş, isabetsiz olduklarını ifade etmiştir. Birkaç örnekle inceleyelim:

Allah'ın keremi insanı mağrur eder mi?

İnfitar sûresinde inançsız insana “ey insan! ne mağrur etti seni o kerîm rabbına?”¹¹⁷ sorusunun cevabı sadedinde “senin keremin ve kerim oluşun beni mağrur etti, aldattı” diyerek cevap verilmesi şeklindeki yorumu sûrenin siyakına göre reddeden Elmalılı meseleyi şöyle izah eder:

“Bu suâli ba'zıları: “beni keremin mağrur etti yarab!” dedirtmek için telkîni huccet kabilinden bir kerem olarak anlamak istemişler ve bu hayli şayi' olmuş ise de bu telakkî sûrenin ifâde ettiği inzar siyakına münafîdir. Ahlak yüksekliği noktai nazarından te'emmül olunduğu zaman keremi ilâhîye iymanı olduğu halde âsî olmuş bir mü'minin bu hitabdan duyacağı hicab ve teessür kâfirlerin duyamayacağı bir hissi teessür olmak lâzım gelir. Netekim “ni'mel abdu suheyb lev lem yehafillâhe lem

¹¹⁵ Necm, 53/23.

¹¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VII, s. 4596.

¹¹⁷ İnfitar, 82/6.

ya'sihî", (yani) "Suheyb ne güzel kuldur, Allahdan korkmasa idi bile ısyan etmezdi" hadîsinde bu büyük ahlâka işaret buyurulmuştur. Ba'zı arifinin "Allahdan korkmasa idim yine ısyan edemezdim" demesi de bu saygıdır."¹¹⁸

Elmalılı'nın bu ifadelerinden anlaşılmaktadır ki söz konusu yorum yaygın ise de siyakın ifade ettiği uyarma ve korkutma makamına uygun düşmemektedir. Zaten Allah'ın af ve keremine imanı olup da ısyan etmiş olan hiçbir mü'min böyle bir hitapta bulunamaz, böyle bir sözü sarfetmekten utanç ve üzüntü duyar. Böyle bir cevabı kafir olan birinin de vermesi düşünülemez. Çünkü zaten inkar etmekte olduğu Allah'ın af ve keremine güvenmesi zaten söz konusu olamaz.

Kabir ziyareti yasak mıdır?

Tekasür sûresi insanları her türlü çoklukla gururlanmanın meşgul ettiğini, hatta kabirlere ziyarete kadar işi vardırıdıklarından bahisle öğütler vermektedir. Buradan hareketle bazıları Kur'ân'ın kabir ziyaretini yasakladığı sonucuna ulaşmıştır. Ne var ki Elmalılı âyetin siyakından hareketle gururlanmak maksadıyla yapılan kabir ziyaretlerinin yasak olduğunu ve Hz. Peygamberin kabir ziyaretini ibret ve tezkir maksadıyla serbest bırakması hükmünde herhangi bir değişme olmadığını şöyle vurgular:

“Görülüyor ki kendisi de zemmi tefahur ve tebahî ile takyid etmiş, sonra da onu bir takım münkerat ve şenayi' irtikâbına vesîle ittihaz eden ceheleye şiddetle hücum etmeğe zemin tutarak kabir ziyareti itti'az ve tezekkür için de olsa câiz değilmiş zann ettirecek gibi ileri gitmiştir. Maksadı hadîsin delâlet eylediği ibret ve tezkir hikmetiyle meşru olan ziyareti inkâr değil mefhumi muhalif mu'teber olmamak itibariyle âyetin ondan sâkit olduğunu ve asıl mentuku mezmum olan ziyaretleri zem siyakında bulunduğunu söylemek olacaktır. Fakat bu münasebetle hadîsin işareti ile meşru'iyet cihetini dahî izzah etmiş olan evvelki sözü intikad etmesi doğru değildir. Filvaki şeref-ü şan ile gitmiş ekâbiri eslâfın, âba ve ecdadın mehâsin ve kemalâtına vâris olmayan, onların hayrat ve hasenatlarıyla ahlâkî fazîletlerini daha ileri götürmek için kendilerinde yaşatmayan, onların hâyat ve akıbetlerini mülâhaza ve tefekkür ile ibret almak, o suretle kendisinin sonunu düşünmek istemeyip de sade onların nam ve şanlarıyla öğünmek, ölmüşlerin çokluğuyla mağrurlanmak, çürümüş kemikleriyle iftihar etmek, gömülmüş buldukları kabirleri çiğneyerek üzerlerinde düğün ve eğlence yapar gibi ciciler bicilerle eğlenmek, yanı başında aç kalan komşusunu

¹¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VIII, s. 5636.

düşünmeyip de kimseye fâidesi olmaz. Israftan başka ad verilmez masraflar bile yaparak gösteriş için kabir ziyaretlerine gidenlerin kabir ziyaretini aksî garazlarla sui istimâl etmiş, tekâsür kendilerini iğfal eylemiş, tamamen “elhâkumut tekâsur hattâ zurtumul mekâbir” mantukunda dahil ve zemm-ü tevbihine müstehakk olduklarını ihtar etmek doğrudur. Lâkin kabir ziyaretinin meşru olan ciheti yokmuş ve bu âyette ondan bahis münasebet almazmış gibi zannettirmek doğru değildir...”¹¹⁹

Görüldüğü gibi Elmalılı gururlanıp çoklukla övünme maksadıyla yapılan kabir ziyaretlerinin kötülendiğini ve bunun da sûre bütünlüğü içerisinde kötüleme siyakında yapıldığını açıkça ifade etmektedir. Dolayısıyla buradan hareketle kabir ziyaretinin meşru olmayacağı gibi daha çok Selefî-Vehhabî zihniyette temsil edilen bu aşırı görüşün Tekasür suresi üzerinden tespit edilmesi doğru ve mümkün değildir.

7.n. Kinaye İfadelerde Siyak

İfadelerin anlam düzeylerinden olan kinaye, hakikat ve mecaz ikilisi ile birlikte değişik anlam katmanlarında hizmet ederler. Kur’ân-ı Kerim’deki ifadelerin hangi anlam katmanında veya katmanlarında bulduklarını tespit etmenin en iyi yollarından bir tanesi de âyetleri siyakına riayet ederek anlamaya çalışmaktır. Binaenaleyh Elmalılı özellikle de kevnî hakikatlerin serdedildiği âyetlerde siyaka dikkat çekmektedir. Böylece hakikat ve mecaz anlamlarını birlikte değerlendirmek sûretiyle yorum zenginliği elde etmektedir. Örneğin:

Güneşe ziya, aya nur verilmesi

“O, odur ki Güneş’i bir ziya yaptı. Kameri bir nur ve buna menzil menzil mikdarlar tayin buyurdu ki senelerin adedini ve hesabını bilesiniz”¹²⁰ âyetinin tefsirinde Elmalılı güneş ve aydaki ziya ve nur kelimelerine işaretle ilk ve devamlı yaratmaya dikkat çeken bir siyak çerçevesinde Güneşe tapanlara da şöyle temas etmektedir:

“Güneşe bir zıyâ yaptı ve Kamere bir nur. Buradan zıyâ ile nurun bir farkı anlaşılıyor. Bunların ikisi de esasen zulmetin mukabili olan aydınlık hâdisesini ifade ettikleri, bunun da derececi iddet ve za’fina göre bir çok meratibi bulunduğu ma’lûmdur. Ve bunların hepsine nur ıtlak edilebilir. Fakat nûr, zıyâdan eamm, zıyâ nurdan ehass veya akvaadır... (İsra suresi âyet 12’de geçen “sonra gece ayetini mahvettik ve gündüz âyetini gösterici kıldık” ifadesine atıfla) Bu suretle Kamere bir

¹¹⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. IX, s. 6048-6049.

¹²⁰ Yunus, 10/4.

nur verilmiş olması mahvi kamer meselesini de ıhtar edeceğinden burada güneşe tapanlara karşı Şems-ü Kamerin hudûs ve mahlûkiyyetleri ve Allah Teâlâ'nın bunlar üzerindeki halikiyyet ve hâkimiyyeti, rübubiyyet ve tedbiri tefhim olunduktan başka Güneş'in zıya yapılması bed'i halkı üzere bir neş'eti ûlâ sun'unu, Kamer'in nur yapılması da mahvinden sonra neş'eti uhrasiyle bir iade sun'unu göstermiş oluyor ki siyakı bahsi teşkil eden bu bed'-ü iade kudreti zıya ve nurun keşfi hâdisatı ve cereyanı zamanı ı'lâm eden anatı tevalîsinden de mütemadiyen anlaşılıp durmaktadır. Ve lâkin ahvali Kamerden neş'eti uhrâ delâleti daha sarih ve daha mufassal okunmaktadır.”¹²¹

Bu ifadelerinde Elmalılı güneş ve ay ışığında görülen değişme ve yenilenmenin ilk yaratma ve tekrar yaratma kudreti çerçevesinde cereyan eden siyakı desteklediğini ifade eder. Bu bağlamda güneşe tapanlara da ciddi bir eleştiri yöneltilerek ibadetlerini asıl güneş ve ayın yaratıcısı olan Allah Teâlâya has kılmaları gerektiği de anlaşılmaktadır.

Gayba kulak hırsızlığı yapanları takip eden yakıcı yıldız

Kur'ân'ın Allah Teâlâ tarafından geldiğini, inen vahyin asla şeytanların veya başka grupların etkisinde olmadığını vurgulama sadedinde melei alada kulak hırsızlığı yapmaya çalışan şeytan ve cinlerin yakıcı bir yıldız (şihâb) tarafından takip edilerek imha edildiğini anlatan âyetler¹²² gaybi hakikatlerden söz etmektedir. Bu yüzden konunun hakikat mi mecaz mı yoksa her iki şekilde mi anlaşılacağı zor bir Kur'ân-ı Kerim alanıdır. Elmalılı, Hicr sûresinin tefsiri sadedinde “şüphe yok o zikri biz indirdik biz, her halde biz onu muhafaza da edeceğiz”¹²³ âyetinden hareketle koruma siyakı bütünlüğünde Kur'ân'ı korumanın maddi olabileceği gibi manevi de olabileceğini şöyle ifade etmektedir:

“Şüphe yok ki şihab ve haceri semavî mes'elesi şimdiki ilmi hey'etin meb'nâsı olan cazibe kanununa tatbikan henüz iyzah olunabilmekten uzaktır. Tesadüf sözleri karışan her hangi bir iyzah da ilmî bir iyzah olamayacağından bunlar esrari semavîyyeden ma'duddur. Fakat ilâhiyyat ılmine yükselindiği zaman bütün o tesadüflerin birer tesarruf olduğu anlaşılır. Her ne olursa olsun şu zâhir ki şihablar hevâi nesimînin en yüksek hududu üzerinden zemîne doğru akan bir iştiâl ve ihtirak hadisesidir. Son nazariyyeye göre de demek oluyor ki bunlar yukarıdan bir bomba gibi gelip Arzın semti semada olan hevasına nüfuz ederek iştiâl etmektedir ki bu

¹²¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. IV, s. 2672-2673.

¹²² Bu âyetler için bkz. Hicr, 15/18 ; Saffat, 37/10 ; Cin, 72/9.

¹²³ Hicr, 15/9.

ma'nâ, sûrei Saffat'taki "şihâbun sâkîb" mantukuna tevafuk eder. Ve demek ki bu ihtirak ve iştiâl hevâi arzın semaya doğru en yüksek hadlerine çıkıp gizlenmiş olan harurî kuvvetlerle bir temas halinde vukua gelmektedir. Bu gizli harurî kuvvetler ise biraz sonra âyette beyan olunacağı üzere cinlerin, gizli şeytanların yaratılmış oldukları "nâris semûm" ile alakadardır. Ve işte sûrei Mülk'te ve sûrei Cin'de de geleceği üzere Kur'ân da bil'hassa şunu haber veriyor ki şihablar semaya doğru çıkmak isteyen cin şeytanlarına atılan bir takım semavî mermîlerdir. Bunlardan mahiyet itibarile hem nücum hem taş hem ateş ma'nâsı vardır. Ve şu halde hikmeti ilâhiyye noktâi nazarından bunların iştiâli bir takım kuvvâ ve ervahı habîsenin ihtirak ve tardile alâkadardır... Bu şihabların ins şeytanlarına recmolması ise ya bir ma'nevî recim olmaktan mecazdır, veya cin şeytanları dolayısıledir. Zira kulak hırsızlığını evvel emirde gizli şeytanlar yapar. Ve âyetteki şihabın umumi mecaz tarikile maddî ve ma'nevîye şümulü siyakı beyana daha muvafiktir. Ve bu siyakın zevkına irmek için Kur'ân hakkındaki "ve innâ lehû lehâfîzûn" ile semâ hakkındaki "ve hafîznâhâ min külli şeytânir racîm" âyetleri beynindeki müşâbehete dikkat etmek lâzımdır. Ya'ni Kur'ân semâ gibidir. Sun-u kudreti ilâhiyye delâili ile dolu olan semâ nasıl o ecrami neyyireye ve büruci âliyesiyle nazırîn için tezyin edilmiş ve şeytanlardan mahfuz tutulmuş ve kulak hırsızları oradan bir şihabi mübîn ile ta'kîb edilmekte bulunmuş ise Kur'ân da öyledir. Kevâkib ve bürûc gibi âyât ve süver ile nazmi bedîi kulûbî tâhire erbabı için tezyin edilmiştir. Ve o mücrimler gibi recîm şeytanlardan mahfuzdur. Onlar ona yükselemezler. İyman ve husni nazarla ahz-ü istima' edemezler. Olsa olsa kulak hırsızlığı ederek şeytanet yapmak isteyenler bulunur ki bunları da mübîn bir şihab ta'kîb etmektedir. Ve Kur'ân'ı mübînin bu şihabları ise o şeytanlara, kâfirlere mücrimlere cehennem ateşi ile azâbı ilâhîyi gösteren inzar âyetleridir."¹²⁴

Görüldüğü gibi Elmalılı, hem kevnî hakikatlerin hem de Kur'ân'ın harici müdahalelerden korunmasına yönelik bir siyakta Kur'ân'ın da gökyüzü mesabesinde şeytanlardan korunduğunu ifade etmektedir.

Gökyüzünün hakikat ve mecaz olarak süslenmesi

Elmalılı dünya semasının kandillerle ve yıldızlarla süslendiğini haber veren Mülk sûresindeki âyeti kerimenin hakikat ve mecaz olarak anlaşılabilceğini yine siyaka dayanarak şöyle belirtir:

¹²⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. V, s. 3051-3052.

“Nihayet şunu da söyleyelim ki biz semai dünya tefsirinde hem rivayeten hem dirayeten muvafık görerek iştirâk eylediğimiz Âlûsî'nin yalnız kevâkibe mesabîh ıtlak edilmesi mecaz olduğu hakkındaki fikrine ıtlâk üzere iştirâk etmiyeceğiz. Çünkü mısbah, sirac, lâmba, kandil gerek ışık ve şavkın kendisi gerek fener gibi makarr olmak üzere mülâhaza edilsin hepsinde de bu mefhumlar kevakibde tam ma'nayı hakikîsiyle mevcuddur. Büyük veya küçük olması buna mâni olmaz. Bu ma'nada güneşin büyük bir lüks lâmbasından fark yoktur. Ancak hissî ışıklara değil “ashâbî ken nücûmi bieyyihim iktedeytum ihtedeytum”¹²⁵ hadîsinde olduğu gibi ma'nevî ulûm ve iman nurlarına dahi şumulü maksud olmak i'tibariyle umum mecaz sûretinde anlaşılmağa ıktıza eder ki, gerek maddî ve gerek ma'nevî nurlar gerek hakikî gerek mecazî mesabîh ıtlak olunabilen ışıklar demek olur. Asıl maksad da bunların fevkasemâ olan kudreti ilâhiyyeye ve husni ekmele delâletle kalblerde iman ve hidayet şuuru uyandırmaları haysiyyetinden ma'nevî kıymetlerine işaret olduğu siyak-u sibaktan zâhirdir... Binaenaleyh meâl şu olur: Can celâlime, nam ülûhiyyetime kase ederim ki biz azîmüştân o futursuz görüp durduğunuz dünya semayı, gözlerinizi açacak maddî ma'nevî ehemmiyeti haiz türlü kandillerle tezyîn eyledik.”¹²⁶

Elmalılı bu ifadelerinde gökyüzünün kandil ve yıldızlarla süslenmesinin sadece mecaz olarak anlaşılması gerektiğini düşünmediğini, siyaktan hareketle aksine hem maddî hem manevî olarak süslenip güzelleştirildiğini izah etmektedir.

7.o. Çokluğu Beyan (Kesretten Kinaye) İfadelerde Siyak

Kur'ân'da sayılar kimisi tayin ve tahsis için, kimisi kesretten kinaye, kimisi de başka bir mana için yer alabilmektedir. Bu durumda konunun netleştirilebilmesi için siyak iyi bir ifade aygıtı olabilmektedir.

İkişer, üçer, dörder kanatlı melekler

Elmalılı meleklerin ikişer, üçer ve dörder kanatlı yaratıldıklarını ifade eden âyetin ¹²⁷ tefsirinde bu sayıların ne mahiyette olduğunu siyaka başvurarak çözmektedir:

“Ecniha, cenahın cem'idir. Cenah da kanad demektir. Ma'ruf olan budur. Bir şey'in kanat ve kol gibi şu'belerine ve cihetlerine dahi ıtlak olunur. Melâikenin

¹²⁵ Kütüb-ü tis'ada yer almayan bu hadis en iyi ihtimalle zayıf görülmektedir: İsmâîl b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlü'l-Elbâsi amme 'štehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâsi*, Beyrut 1351, c. I, s. 147.

¹²⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VII, s. 5201-5202.

¹²⁷ Fatur, 35/1.

cenahlarının hakikati ve keyfiyeti nasıl olduğunu ise Allah bilir. Maamafih cihet ile te'vil edenler de olmuştur. İfadenin siyakından anlaşıldığına göre burada zikrolunan adedler ta'yin ve tahsis için değil, çokluğu beyan içindir. Binaenaleyh dörtten yukarı yok demek değildir.”¹²⁸Şu halde meleklerin ikişer, üçer ve dörder kanatlı olduğunu ifade eden ayetteki sayılar tayin ve tahsis değil, çokluktan kinaye anlamı taşımaktadır.

Sonuç

Siyak önemli bir anlama ve tefsir usûlü kriteridir, deyiş yerindeyse anlama ve yorumlama failini donatan ve koruyan bir sigortadır. Kur'ân-ı Kerim noktay-ı nazarından konuşacak olursak isabetsiz anlama ve yorumların kökeninde çoğunlukla siyak ilkesine riayetsizliğin yatmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Bizim tek başına siyak kelimesinin kullanılmasıyla elde edilecek mana bütünlüğünü içlerinde merhum müfessirimiz Elmalılı Hamdi Yazır'ın da bulunduğu geleneksel alimlerimiz siyak ve münasebet kavramlarıyla karşılaşmışlardır. Daha çok siyakla anlama meselelerini, münasebetle ise i'caz, belagat ve fesahat konularını kastetmişlerdir.

Siyak alanıyla ilgili olarak ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise Türkçe yazılan eserlerde çoğunlukla konuyu ifade etmek üzere siyak sibak şeklinde ikili kelimenin kullanılmasıdır. İfadenin hangi tarafının siyak veya sibak olduğu konusunda ciddi sayılabilecek karışıklıklar söz konusu olabilmektedir. Bu karışıklıklar maalesef sözlük ve tefsirlerde bile yer alabilmektedir. Siyak sibak kelimelerinin karıştırıldığı kaynaklardan birisinin de Elmalılı tefsiri olduğunu tespit etmekteyiz. Bu yüzden önerimiz özgün şekline de uygun olması hasebiyle sadece siyak kavramının kullanılmasının yeterli olacağı yönündedir.

Elmalılı merhum tefsirinde siyak kelimesini 225 defa kullanmış ve bu kriteri bir usul maddesi olarak çalıştırmıştır. Siyakın amacını tespit, kesretten kinayelerde veya tahsislerde siyakın rolü, çeşitli tefsir kavillerini değerlendirme ve tercihte siyak, vucubiyet makamında olması gereken siyak, esbab-ı nüzul rivayetlerini değerlendirmede siyak, tekrarlarda, müşterek lafızlarda, mübhematta ve tahsis iddiasında siyak, emir formlarının mahiyet ve zamanlarını tespitinde siyak gibi yaklaşık on beş maddede sistematik hale getirmeye çalıştığımız bir plan dahilinde Elmalılı tefsiri, siyakı yoğun olarak istihdam etmiştir.

¹²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VI, s. 3973.

KAYNAKÇA

- Abduh, “Mes'eletü'l-Ġarânik ve Tefsîru'l-Ayât”, (Tefsîru'l-Fâtiha adlı eserinde), 3. Baskı, Mısır 1330.
- Tefsîru'l-Fâtiha (ve Mukaddimetü't-Tefsîr)*, Kalem: M. Reşid Rıza, 3. Baskı, Mısır 1330.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlü'l-Elbâsi amme'stehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâsi*, Beyrut 1351
- Aksu, Hüsamettin, “Hurufilik” *DİA*, c. XVIII, s. 408-412.
- Albayrak, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul, 1992.
- “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXIV, 1993, s. 155-173.
- Arkoun, Muhammed, “Kur'ân'ı Nasıl Okumalı”, çev. A. Zeki Ünal, *İslami Araştırmalar*, c. 7, S. 3-4, 1994.
- Aydemir, Abdullah, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara, ty.
- Baltaşı, M. Ali, *İlk Mesajlar*, Peyam Yay. Ankara, ty.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, 2. Baskı, thk. Ahmed Attâr, Beyrut 1399/1989.
- Cürcânî, Şerîf Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, yy., ty.
- Çavîş, Abdulazîz, “Âyetlerin Yekdiğerine Olan Münasebet ve İrtibatı”, çev. Mehmed Şevket, *Sebîlürreşâd*, c. XIV, S. 348, 1333.
- Draz, Muhammed Abdullah, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Salih Akdemir, Ankara 1983.
- En Mühim Mesaj Kur'ân*, çev. Suat Yıldırım, Ankara 1985.
- “en-Nakdu'l-Fennî li-Meşrû'ı Tertîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm hasebe Nüzûlih”, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXII, cüz: 9, 1370/1951.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 4. Baskı, Birlik Yay., Ankara, 1986,
- Güngör, Mevlüt, “Tefsirde Konulu Tefsir Metodu”, *İslami Araştırmalar*, c. II, S. 7, Mayıs 1988.
- Fazlur Rahman, “Kur'ân'ı Yorumlama”, çev. Osman Taştan, *İslami Araştırmalar*, S. 5, Ekim 1987.
- Ferid Vecdi, Muhammed, *el-Mushafu'l-Müfesser*, thk. İbrahim Ali Salim, Kahire ty.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddin b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 2. Baskı, Beyrut 1407/1987.
- Hicâzî, Muhammed Mahmud, *el-Vahdetu'l-Mevdû'yye fi'l-Kur'ân*, Kahire 1390/1970.
- Hindî, Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 5. Baskı, Beyrut 1405/1985.
- Hûlî, Emin, “Tefsir ve Tefsirde Edebi Tefsir Metodu”, çev. Mevlüt Güngör, *İslami Araştırmalar*, c. II, S. 7, Mayıs 1988.

- İbn-i Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1405/1984.
- İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arabi'l-Muhît*, Dâru Lisâni'l-Arab, Beyrut ty.
- İzzetbegoviç, Ali, *Doğu ve Batı Arasındaki İslam*, çev. Salih Şaban, İstanbul 1987.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, “Şeytan Rivayetleri Kitabı Hakkında”, *Diyanet Gazetesi*, S. 365, Temmuz 1989.
- Koçyiğit, Talat, İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Yay.Ankara 1984.
- Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanı vd., 2. Baskı, İstanbul 1991.
- Kur'ân'ı Nasıl Anlayalım*, çev. Bekir Karlığa, 6. Baskı, İstanbul 1991.
- Paret, Rudi, *Kur'ân Üzerine Makaleler*, der. ve çev. Ömer Özsoy, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1995.
- Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mısır 1324.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, İstanbul 1357.
- Said Havva, *Allah Resulü Hz. Muhammed (S.A.V)*, çev. Halil Günenç, Ankara 1979.
- Saîdî, Abdu'l-Müteâl, “Teşâbuhu Makâsidi'l-Kur'ân”, *Mecelletü'l-Ezher*, c. XX, cüz: 1, 1368/1948.
- Sönmezsoy, Selahattin, *Kur'ân ve Oryantalistler*, Fecr Yay. Ankara 1998.
- Suyûtî, Celaleddîn, *el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, 5. Baskı, Kahire 1982.
- Şâtîbî, Ebû İshak, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şeriâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.
- Şehhâte, Abdullah Muhammed, *Ehdâfu Külli Sûra ve Makâsıduhâ fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mısır 1986.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-u Türkî*, nşr. Ahmed Cevdet, Dersaadet, İstanbul 1317.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1408/1988.
- Tayyib en-Neccâr, “Lâ Teâruda fî Ayâti'l-Kitâbi'l-Kerim”, *Mecelletü'l-Ezher*, c.XXI, cüz: 3, 1369/1949.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 7. Baskı, Ankara 1983.
- Uzun, Nihat, “Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 37, Erzurum 2012.
- Ünver, Mustafa, *Kur'ân'ı Anlamada Siyakin Rolü*, Sidre Yay., Ankara 1996.
- Hurufilik ve Kur'ân Nesimi Örneği*, Fecr Yay., Ankara 2003.
- Watt, Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas-Azmi Yüksel, Ankara 1986.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşr., İstanbul 1983.
- Yeğin, Abdullah, *Yeni Lügat*, 4. Baskı, İstanbul 1983.

Zâvî, Tâhir Ahmed, *Tertîbu'l-Kâmûsi'l-Muhît alâ Târikat'il-Misbâhi'l-Münîr ve Esâsi'l-Belâğa*, nşr. İsâ Elbânî. 2. Baskı.

Zebîdî, Muhibbuddîn Muhammed, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Fikr. 1307.

Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut 1385/1965.

Zencânî, Mahmûd b. Ahmed, *Tehzîbu's-Sihâh*, thk: Abdüsselâm Hârûn-Ahmed Attâr, Mısır 1952.